ARGOS

Bulletin van het Veterinair Historisch Genootschap

Renske Braaksma
"Men zal ons niet van overdreven sentimentaliteit kunnen beschuldigen". Over de rol van de dierenarts bij de oprichting en ontwikkeling van de Nederlandse Dierenbescherming in de periode 1864-1964

Math Geelen
Korte geschiedenis van de klinische chemie bij de faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht

NR 49 | SERIE 5
NAJAAR 2013

ISSN 0923-3970

Afbeelding omslag:
detail van een Diploma van verdienste van de Sophia-Vereeniging. Bron: H. Buiter, Arbeiden aan de veredeling van den mensch (Amsterdam, 1992) 12.

Colofon

ARGOS. Bulletin van het Veterinair Historisch Genootschap.
Verschijnt tweemaal per jaar.

Redactie
Dr. J.B. Berns
Prof. dr. P.A. Koolmees
Drs. A.J. Plaisier
Prof. dr. A. Rijnberk
Dr. R.N.J. Rommes

Redactiesecretariaat
p/a Prof. dr. P.A. Koolmees.
Postbus 80175. 3508 TD Utrecht.
P.A.Koolmees@uu.nl

Bestuur V.H.G.
Drs. R. Back (voorzitter)
Drs. E.J. Tjalsma (secretaris)
Dr. M.H. Mirck (penningmeester)
Drs. Th.J.D. Straatman (lid)
Dr. J. Verhoeff (lid)
Prof. dr. P.A. Koolmees (adviseur)

Secretariaat
p/a Drs. E.J. Tjalsma
Kerkstraat 12, 8325 BK Vollenhove
ejtjalsma@planet.nl
tel: 06-20422989

Abonnementen op ARGOS
€ 20,00 per jaar. Losse nummers € 15,00 (incl. verzending) te bestellen bij de penningmeester van het V.H.G., m.h.mirck@gmail.com.
Bankrekeningnummer 581045 t.n.v. V.H.G. te Deventer.

Lidmaatschap V.H.G.
De contributie van het V.H.G. bedraagt € 30,00 per jaar (studenten € 10,00). Leden ontvangen ARGOS gratis.
Buiten Nederland:
Contributie V.H.G. € 35,00. Abonnement ARGOS € 25,00.
Ledenadministratie: m.h.mirck@gmail.com

Vormgeving
Anjolieke Dertien (afdeling Multimedia, faculteit Diergeneeskunde)

Druk
Libertas, Bunnik

Overname van artikelen uit Argos is toegestaan, mits de bron vermeld wordt en bewijsexemplaar aan de redactie wordt toegestuurd.

Inhoud

290 Van de voorzitter

292 Programma najaarsbijeenkomst

293 Samenvattingen van de lezingen

294 Renske Braaksma
"Men zal ons niet van overdreven sentimentaliteit kunnen beschuldigen".
Over de rol van de dierenarts bij de oprichting en ontwikkeling van de Nederlandse Dierenbescherming in de periode 1864-1964

305 Math Geelen
Korte geschiedenis van de klinische chemie bij de faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht

316 Veterinaire geschiedenis Nederlandse Antillen

318 Reisverslag Hannover en Berlijn

320 Rubriek Veterinair Erfgoed

321 Boekaankondiging
M.Th. Frankenhuis

322 Boekbespreking
P.A. Koolmees

324 Sprokkelingen
Bert Nederbragt
Babke Aarts
Jan Willem Zantinga

327 Richtlijnen voor auteurs

VAN DE VOORZITTER

Allereerst wil ik in dit voorwoord u deelgenoot maken van twee voor ons genootschap gedenkwaardige momenten in het afgelopen half jaar. Op 9 augustus hebben wij afscheid moeten nemen van Jan Willem Zantinga. Jan Willem heeft gedurende de jaren 1997-2007 een belangrijke bijdrage geleverd aan de totstandkoming van de prachtige historische uitgave *Tussen Boer en Burger. Diergeneeskunde in Nederland en de overzeese gebiedsdelen 1925-1950* (Rotterdam 2007). Tijdens een indrukwekkende uitvaartdienst te Bilthoven heeft zijn studievriend en mede-redactielid van *Boer en Burger*, ons erelid Engbert Oldenkamp, Jan Willem's verdiensten voor het V.H.G. uitgebreid gememoreerd. Tijdens onze najaarsvergadering zullen wij Jan Willem gedenken.

Op 13 september jl. is te Utrecht een minisymposium gehouden onder de titel *'Une petite histoire: veertig jaar universiteitsgeschiedenis, 1973-2013'*. Dit ter gelegenheid van het veertigjarig ambtsjubileum van Peter Koolmees. Een viertal sprekers heeft aan het symposium een bijdrage geleverd. Peter zelf heeft een persoonlijk verhaal gehouden onder de titel '*Veertig jaar universiteitsgeschiedenis*'. Zijn co-president in het bestuur van de W.A.H.V.M. , Susan Jones van de Universiteit van Minnesota behoorde ook tot de sprekers.
Peter heeft een bijzondere carrière achter de rug aan de faculteit Diergeneeskunde te Utrecht, en betekent bovendien heel veel voor ons genootschap. Ere wie ere toekomt!

"Het V.H.G.: een gezelligheidsclubje?"
Tijdens onze voorjaarsbijeenkomst op 8 mei jl. te Utrecht heeft een drietal sprekers een bijdrage geleverd . Een van de sprekers was rabbijn Lody B. van de Kamp. Hem was destijds gevraagd een historisch overzicht te geven van de Joodse rituele slacht. Ik moet stellen dat hij jammer genoeg niet volledig aan het verzoek heeft voldaan. Natuurlijk is er door enkele deelnemers aan deze dag een aantal vragen gesteld over zijn lezing, waarbij onder andere afkeurend stelling werd genomen tegenover het onbedwelmd slachten en het in het reguliere vleescircuit brengen van niet voor Joodse consumptie bestemd kosher vlees. Eén van de opponenten die dag heeft het V.H.G.-bestuur en de redactie van *Argos* verzocht om in de voorliggende uitgave van ons bulletin stelling te kunnen nemen aangaande het onderwerp. Zowel het bestuur als de redactie van *Argos* hebben duidelijk laten weten dat ons geschiedenistijdschrift niet bedoeld is voor actuele polemiek. Het *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* is daarvoor het aangewezen orgaan. Tijdens de bijeenkomst is aan de deelnemers een tweetal overdrukken gegeven omtrent het onderwerp. Eén was van de betreffende opponent, die een trouw bezoeker is van onze bijeenkomsten. Toen ik hem mededeelde dat zijn verzoek niet werd ingewilligd en hij daarmee akkoord ging, zei hij mij: 'Nou ja , het V.H.G. is natuurlijk ook een gezelligheidsclubje'.

Ik ben nog net niet 'uit mijn vel gebarsten', maar het scheelde niet veel. Wanneer wij overzien wat in het 24-jarig bestaan van ons genootschap aan historisch materiaal is gepubliceerd en op andere wijze voor het voetlicht is gebracht, dan mogen wij stellen dat het V.H.G. zeker geen gezelligheidsclubje is. Natuurlijk worden onze bijeenkomsten altijd in een vrij gemoedelijke sfeer gehouden en beëindigd. Maar ik blijf aangeven dat er nog heel veel op veterinair-historisch gebied valt te onderzoeken en dat we ons daarop dienen te concentreren! Immers 'Wie de geschiedenis verwaarloost, is gedoemd die te herhalen'. Of: 'Kent men zijn geschiedenis, dan begrijpt men beter het heden!'

Een commissie bestaande uit redactieleden van *Argos*, Babke Aarts en onze secretaris Erik Jan Tjalsma onderzoekt de mogelijkheden voor de uitgave van een canon van de Nederlandse Diergeneeskunde. Verder is er het plan om komend jaar een cahier met een aantal biografieën en/of levensbeschrijvingen van vooraanstaande Nederlandse veterinairen uit te geven.

Ik ga u natuurlijk niet vertellen wat u moet doen, maar ik blijf de hoop koesteren dat zij die geïnteresseerd zijn in de veterinaire historie, in samenwerking met het V.H.G. -bestuur, blijvend activiteiten ontplooien op het veterinair historiografisch gebied.

Tot slot maak ik u attent op onze komende bijeenkomst te Utrecht op 13 november a.s. Het programma heeft een iets andere vorm dan voorafgaande bijeenkomsten. Lees alles hierover in deze aflevering van *Argos*. Ik zie u graag op 13 november a.s. te Utrecht!

ROB BACK

Program of the autumn meeting of the Netherlands Veterinary Historical Society

DATE WEDNESDAY NOVEMBER 13, 2013

LOCATION *Lecture Hall, Department of Clinical Sciences of Companion Animals, Faculty of Veterinary Medicine, Utrecht University, Yalelaan 108, 3584 CM Utrecht*

CHAIRMAN *Prof.dr. G. (Bert) C. van der Weijden*

LANGUAGE *English*

THEME *Developments in tropical veterinary medicine over the past 100 years*

PROGRAM

13.00	Robert W. Paling, DVM PhD, Office for International Cooperation, Faculty of Veterinary Medicine, Utrecht University, Utrecht, The Netherlands: Tropical veterinary medicine at the Utrecht Faculty of Veterinary Medicine
13.45	Prof. Bambang Pontjo Priosoeryanto, Department of Veterinary Clinic, Reproduction, and Pathology, Faculty of Veterinary Medicine, Bogor Agricultural University, Indonesia: The history of the veterinary profession and education in Indonesia
14.30	Break
15.00	Katinka de Balogh, DVM PhD, Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), Rome, Italy: The veterinary profession in the tropics over the past 100 years: with special reference to sub-Saharan Africa
15.30	Ron H. Dwinger, DVM PhD, Netherlands Food and Consumer Product Safety Authority (NVWA), Utrecht, the Netherlands: A legend of tropical veterinary medicine: Dick Zwart (1930-2005)
16.00	Farewell Robert Paling
16.30	Reception

Abstracts of the lectures

Robert W. Paling DVM PhD
Tropical veterinary medicine at the Utrecht Faculty of Veterinary Medicine

Teaching on livestock diseases in the tropics was begun at the Faculty of Veterinary Medicine in Utrecht in 1915 when Prof. L. de Blieck was appointed to the Institute for Parasitic and Infectious Diseases. Prof. De Blieck had gained experience at the Veterinary School and Laboratory at Buitenzorg (now Bogor, Indonesia). In 1948 the Institute for Tropical and Protozoon Diseases was established and here many students and veterinarians were trained in tropical animal health by Prof. F.C. Kraneveld, Prof. D. Zwart, and Prof. G. Uilenberg. Research and practical training were mainly focused on African livestock diseases such as tick-borne diseases and trypanosomiasis. Training opportunities for students included an elective course ('Tropencursus'), membership in a debating club ('Tropische Kring'), and participation in a research project in a tropical country. The training culminated in an end-of-study thesis ('Referaat'). From 1987 onwards training, education, research, and management of international collaborative projects in tropical animal health became the shared responsibility of the Department of Infectious Diseases and Immunology and the Faculty's Office for International Cooperation. The presentation will focus on the last 50 years and will highlight publications (Newsletter EQUATOR), networks (AITVM and ICTTD), and projects in several African and some Asian and Latin American countries.

Katinka de Balogh, DVM PhD
The veterinary profession in the tropics over the past 100 years, with special reference to sub-Saharan Africa

In 2011 the world was declared free from Rinderpest, an ancient plague of cattle and other large ruminants which had caused severe economic damage as well as severe famines when it first hit sub-Saharan Africa in the late 19th century. By the 1920s the disease stretched from northern Europe to southern Africa and also the Philippines. Diseases such as Rinderpest, East Coast fever, Contagious Bovine Pleuropneumonia, African horse-sickness, and trypanosomiasis have driven the veterinary profession across Africa. At the beginning of the 1900s, veterinary services provided mainly of foreign veterinarians were established by the colonial administrations to serve mainly the large dairy farms and beef ranches of white settlers. In 1908, Dr Arnold Theiler became the first Director of the newly established Veterinary Services of the Union of South Africa. During the same period it was recognized that a research institute was needed for producing medicines and controlling diseases. A veterinary faculty was established in South Africa in 1920, the second one on the African continent after Egypt. All other sub-Saharan African faculties were established after 1960.
In the newly independent countries most veterinarians were employed by the official veterinary services, usually under the Ministries of Agriculture. The Structural Adjustment Programs (SAP) introduced by the IMF, the World Bank, and other donors in the mid 1980s and early 1990s led to the reduction of government services and demands for privatization of veterinary services. This left many rural and remote livestock-keeping areas inadequately served. At present, urbanization, international movements of people and animals, food safety concerns, and the threat of emerging cross-border and zoonotic diseases pose new challenges for the veterinary profession in Africa and around the globe.

Prof. Bambang Pontjo Priosoeryanto
The history of the veterinary profession and education in Indonesia

The veterinary profession in Indonesia dates back to the middle of 19th century. Here, in the Dutch colonization era, a development program for large ruminants was started by the 'Nederlandsch-Indië' government. In 1907 a veterinary laboratory began a training course called the 'Cursus tot Opleiding van Inlandsche Veeartsen'. In 1910 the name of the training course was changed to 'Inlandsche Veeartsenschool' and in 1914 the school was named 'Nederlands Indische Veeartsenschool' (NIVS). During the Japanese occupation(1942-1945) the veterinary school was named Bogor Senmon Jyui Gakko. After the declaration of independence by Indonesia in August 1945, it became the High School of Veterinary Education. In 1947 the first Faculty of Veterinary Medicine of the University of Indonesia was established in Bogor. Between 1948 and 1963, four more veterinary faculties were established in Indonesia: Gajah Mada, Syiahkuala, Airlangga, and Udayana. The Indonesian Veterinary Medical Association (IVMA) was established on January 9, 1953 and the membership now exceeds 20,000 veterinarians among 15 special interest groups. Since 2008, 5 new faculties of veterinary medicine have been established, bringing the total to 10.

Ron H. Dwinger, DVM PhD
A legend of tropical veterinary medicine: Dik Zwart

The achievements of Professor Dr. D. Zwart (1930-2005).will be described, beginning with his background and his first eleven years of working in tropical countries. He was first employed as a government veterinarian in Dutch New Guinea, then for five years as a scientist on the agricultural faculty in Kumasi, Ghana, where he finished his PhD on liver cirrhosis in local pigs. He was seconded by the Department of Tropical Veterinary Medicine at Utrecht University to work as a virologist in Vom, Nigeria, but after two years was recalled to the Netherlands to be Head of the Department following the sudden death of Professor S. G. Wilson. He remained for 20 years in Utrecht and then spent nine years as Head of the Department at the Agriculture University in Wageningen. Dik Zwart was an influential figure during his long period as Head of Department, not only for students but also internationally. Four aspects of his achievements will be highlighted in detail: as a scientist, an educator, a stimulating figure, and a visionary.

RENSKE BRAAKSMA[a]

”Men zal ons niet van overdreven sentimentaliteit kunnen beschuldigen”[b]

Over de rol van de dierenarts bij de oprichting en ontwikkeling van de Nederlandse Dierenbescherming in de periode 1864-1964[c]

In de eenentwintigste eeuw is er in Nederland veel aandacht voor dierenwelzijn. Ook veterinairen zetten zich er actief voor in. Het is lastig in te schatten hoeveel dierenartsen zich actief inzetten voor de Nederlandse Dierenbescherming, aldus medewerkers van deze vereniging. Dát er invloed wordt uitgeoefend is wel duidelijk, onder andere in asielen, bij de Landelijke Inspectie Dienst en via politieke en persoonlijke contacten tussen de KNMvD en de Dierenbescherming.[1]

Abstract

“They will not accuse us of exorbitant sentimentality”
About the role of the veterinarian in the establishment and development of the Netherlands Society for the Protection of Animals in the period 1864 - 1964

This research examined the role of veterinarians in the establishment and development of the Netherlands Society for the Protection of Animals (NSPA) in the period 1864 - 1964. The first society for the protection of animals was founded in The Hague in 1864. Initially, most of the members of the NSPA were aristocrats and academics and thus among the elite. The role of biology and veterinary medicine was very small until the First World War. Apparently veterinarians considered the projects of the NSPA a bit overdone and the animal protectors too sentimental. After the First World War, veterinarians were invited to share their knowledge and to provide scientific input. As more veterinarians became committed to the NSPA, there was more attention from the veterinary profession. This not only contributed to animal welfare but also reduced quackery and raised the position of veterinarians in Dutch society. Several issues brought veterinarians and animal protectors into contact with each other, such as vivisection and stunned slaughter. The Netherlands Veterinary Association (NVA) did not take a particular position on animal welfare and protection and there was seldom cooperation between the NSPA and the NVA until 1964.

Doel van het onderzoek

Het doel van dit onderzoek is een antwoord te vinden op de hypothese: *”Dierenartsen speelden geen prominente rol bij de oprichting van de Nederlandse Dierenbescherming en tijdens haar ontwikkeling in de periode 1864 - 1964.”* Om de hypothese te verwerpen of bevestigen wordt eerst geprobeerd de volgende deelvragen te beantwoorden:

- Hoe verliep het ontstaan en de ontwikkeling van de Dierenbescherming in Nederland?
- Wat zou een motivatie voor de dierenarts zijn geweest om zich in te zetten voor de Nederlandse Dierenbescherming?
- Welke dierenartsen zetten zich in voor de Dierenbescherming?
- Welke invloed hadden deze dierenartsen op het beleid van de Nederlandse Dierenbescherming?
- Wat was de visie van de (Koninklijke) Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde op de Nederlandse Dierenbescherming?

Ontstaan en ontwikkeling van de Dierenbescherming in Nederland

Veranderingen in de mens-dierrelatie, 1850-1900

Nederlanders gingen in de tweede helft van de negentiende eeuw steeds intensiever gebruik maken van dieren. Niet alleen steeg de vleesconsumptie onder de bevolking, er werd vanaf de jaren veertig ook steeds meer vee geëxporteerd.[2] Vanwege de toenemende vraag in binnen- en buitenland steeg het aantal dieren in Nederland sterk, waardoor de veehouderij intensiever moest worden.[3] Naast een toegenomen consumptie van dierlijke producten, werden er ook meer dierexperimenten uitgevoerd. Dierproeven werden onmisbaar geacht voor de vooruitgang van kennis over levensverschijnselen.[4]
De verandering in dierhouderij leidde niet direct tot grote morele problemen onder de Nederlandse bevolking. Zowel protestanten als katholieken, waren van mening dat de mens een redelijk wezen was en een trap hoger stond dan dieren. Orthodox-protestanten en Katholieken stonden er niet voor open voor Darwin’s evolutietheorie.[5] Een groot deel van de bevolking had weinig besef van de intensiever wordende veehouderij, aangezien dit steeds meer achter gesloten deuren gebeurde. Ook regelgeving richtte zich voornamelijk op ongeregeldheden die zich in het openbaar afspeelden.[6]

De eerste georganiseerde dierenbeschermingsbewegingen in Nederland

Op 11 mei 1864 kwamen te Den Haag zes heren bijeen.[7] Zij spraken over het oprichten van een vereniging *”ter voorkoming en beteugeling der kwelling en mishandeling van dieren”*. Op 25 augustus 1864, werd het eerste bestuur van de dierenbeschermingsvereniging benoemd met als voorzitter George Severijn de Veer (1806-1891). De statuten van de vereniging, die ‘de ‘s-Gravenhaagsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren’ (GVBD) werd genoemd, kregen goedkeuring op 18 oktober 1864. Koning Willem III werd beschermheer.[8]
Eind 1865 telde de Vereeniging al 580 leden.[9] Er volgden al snel andere steden en na enige tijd ontstonden onderlinge contacten tussen de verenigingen. In 1869 werd het onafhankelijke tijdschrift Androcles opgericht waarmee een landelijk propagandablad en orgaan voor onderlinge communicatie tussen de verschillende verenigingen ontstond.[10]
Op 25 april 1877 kreeg de Haagsche Vereeniging nieuwe statuten, in elke gemeente van Nederland kon voortaan een afdeling van de vereniging worden gevestigd. Bovendien kreeg de vereniging een nieuwe naam: ‘de Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren’ (NVBD).[11] Dit betekende niet meteen het einde van al bestaande verenigingen, sommige daarvan hielden het nog lang vol. Dat geldt bijv. voor de Amsterdamse Sophia-Vereeniging tot Bescherming van Dieren die in 1992 haar 125-jarig bestaan vierde. De grootste en meest algemene dierenbeschermingsvereniging in Nederland is tot op heden altijd de Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren gebleven.

Afb. 1. Logo van de Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren. Bron: J. Dobbe, B. Timmerman & N. Witte, Dierenbescherming op de drempel van een nieuwe eeuw (Den Haag 1999) 12.

De werkzaamheden van de Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren

De eerste doelen van de Nederlandsche Vereeniging waren het afschaffen van het gebruik van trekhonden, het welzijn van paarden en werkhonden verbeteren, het verbieden van staartcouperen bij honden, betere slachtvoorschriften en algemene wettelijke maatregelen.[12] De dierenbeschermers maakten onderdeel uit van het zogenaamde burgerlijk beschavingsoffensief in Nederland. Zij maakten daarbij gebruik van twee soorten middelen: ‘het opwekken ten goede van de welgezinden’ en ‘het bedwingen van het kwaad bij de onwilligen’.[13]
Rond de tijd van oprichting was er nog geen enkele rijkswet in Nederland die het mishandelen van dieren op zichzelf afkeurde. Op 22 juni 1870 verklaarde de Minister, dat *”het wenschelijk (was) dat het vervatte verzoek in nadere overweging (werd) genomen bij de zamenstelling van een nieuw Wetboek van Strafregt”*.[14] In 1875 werd in de Wet tot vaststelling van bepalingen bij het voorkomen van hondsdolheid een artikel opgenomen dat het opzettelijk mishandelen van een hond of kat strafbaar stelde.[15] In 1886 werden twee bepalingen in het Wetboek van Strafrecht opgenomen: een algemeen verbod op dierenmishandeling (art. 254) en een verbod om last- en trekdieren te zwaar te belasten en dieren op een wijze te vervoeren waarbij zij pijn leden (art. 455). Hierbij werd er vanuit gegaan dat slachtoffer van dierenmishandeling niet het dier was, maar de mens die van de mishandeling getuige was en daardoor gekwetst werd in zijn zedelijke gevoelens. Ook werd besloten dat alleen “opzettelijk” wreed behandelen van dieren strafbaar werd.[16] Toch viel de toepassing van de wet in

[a] R.E. Braaksma, zesdejaars student diergeneeskunde, renskebraaksma@gmail.com.

[b] Citaat van Beijers, J.A. e.a., *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* (hierna TvD) 80 (1955) 632.
[c] Dit artikel is een bewerking van een verslag van een onderzoekstage diergeneeskunde en van een voordracht gehouden tijdens de voorjaarsbijeenkomst van het Veterinair Historisch Genootschap op 8 mei 2013 te Utrecht.

Afb. 2. Titelpagina van de eerste uitgaven van Androcles. Bron: P.A. Koolmees, Symbolen van openbare hygiëne (Rotterdam 1997) 232.

de praktijk nog tegen aangezien men alleen strafbaar was als er sprake was van kwetsing van de zedelijkheid of er opzettelijk was gericht op wreedheid. Artikel 254 bleek geen effectief middel te zijn om dierenmishandeling tegen te gaan.[17]

De motivatie van de dierenarts om zich in te zetten voor de Nederlandse Dierenbescherming

Ledenbestand van de Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren

In de periode vóór de Eerste Wereldoorlog bestond de Nederlandsche Vereeniging voornamelijk uit mannen, van de 39 oprichters waren er 4 vrouw.[18] In 1870 had 13,7% van de leden een academische titel, in 1914 was het aandeel van academici 6,8%. Ook de groep aristocraten binnen de Vereeniging was groot.[19] Mensen uit de elite beseften dat zij zélf een onbeschaafde indruk zouden maken – in het buitenland – wanneer zij niets aan dierenbescherming zouden doen.[20]
Binnen de dierenbeschermingsbeweging hebben artsen geen vooraanstaande rol gespeeld. Onder de 2300 ondertekenaars van een request van de vereniging uit 1882, waarin om "beperking der vivisectie" werd gevraagd, bevonden zich slechts dertien doktoren; alle dertien werden met naam en toenaam in *Androcles* genoemd als *"Med. Doctoren die den moed hadden, voor hunne overtuiging uit te komen"*.[21] Bij dit beschavingsoffensief hebben medici dus geen voorhoede gevormd, maar een achterhoede.
Pas tussen de Tweede Wereldoorlog en de jaren '50 werden de verschillende bevolkingslagen evenrediger vertegenwoordigd onder de leden van de NVBD. Het is echter niet bekend hoe de verdeling van de verschillende groepen precies was.[22]

Argumenten van de Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren

Tegenwoordig berust de gedachte van de Dierenbescherming op 'erkenning van de intrinsieke waarde van het dier', wat betekent dat dieren zelfstandige wezens zijn. Bovendien heeft de mens een 'zorgplicht' ten opzichte van het dier, aldus de NVBD.[23] Rondom de oprichting van de dierenbeschermingsbewegingen werden heel andere argumenten gebruikt.
Men vond dat men vanuit religieus oogpunt mishandeling moest tegengaan *"van schepselen wier ontwijfelbaar recht daarop van den Hoogsten Wetgever is uitgegaan en door Hem geëvenredigd is aan het nut dat zij der Maatschappij aanbrengen"*.[24] Ook werd aangevoerd dat het tegengaan van dierenmishandeling de zedelijkheid zou bevorderen en dat de *"materieele welvaart der natie"* zou toenemen.[25] Bovendien vond men dat *"de bestemming van het dier voorzeker is om den mensch tot nut en dienst te wezen; doch daarentegen is de mensch verpligt zijn trouwen helper te beschermen en behoorlijk te verzorgen, hem niet dood te sloven, te vertreden, in één woord te misbruiken"*.[26]
Omtrent 1920 deed de vereniging haar uiterste best om een mentaliteitsverandering onder de Nederlanders te bewerkstelligen. Eind jaren twintig werden commissies gevormd die een bepaald onderdeel van het propagandawerk onder hun hoede namen. Zo werden door de Werkgroep 'Dierenbescherming en Opvoeding' onderwijzers en jeugdleiders voorgelicht.[27]
Propaganda werd goed voorbereid, met hulp van de Sirach Bartholomeus Criellaert Stichting. Hierdoor kon vanaf 1920 het maandblad *Dierenbescherming* worden uitgegeven en werden er diverse brochures gemaakt. De NVBD kreeg een eigen algemeen inspecteur en later ook regionale inspecteurs. Samen vormden zij de Landelijke Inspectiedienst Dierenbescherming. Sinds 1972 is de Stichting Landelijke Inspectiedienst Dierenbescherming een zelfstandig onderdeel van de Dierenbescherming[28]

Dierenbeschermers en dierenartsen

"Tot de hoofdplichten van de NVBD behoort: (…) bevordering van waarachtige veeartsenijkunde, - in tegenstelling met die, welker hoofdzaak is wreede en daarom ongeoorloofde, bovendien meestal nuttelooze onderzoekingen en proef-

Afb. 3. Diploma van verdienste van de Sophia-Vereeniging. Bron: H. Buiter, Arbeiden aan de veredeling van den mensch (Amsterdam, 1992) 12.

nemingen op levende dieren te bewerkstelligen."[29] Deze doelstelling van de NVBD werd al beschreven in 1879. Toch lijken alle argumenten met betrekking tot religie en menselijke beschaving van de NVBD er vooralsnog niet op gericht veeartsen aan zich te binden en ook andersom is dit niet het geval.
In het *Tijdschrift voor Veeartsenijkunde en Veeteelt*, wordt in de eerste twintig jaar (twaalf jaargangen) niet gesproken over het beschermen van dieren. In de jaren daarna komen dierenbeschermingsorganisaties voornamelijk negatief naar voren, vanwege hun bemoeienis met de vivisectie aan 's Rijks Veeartsenijschool.[30]
Dit veranderde in de loop van de twintigste eeuw. Veeartsen werden meer uitgenodigd om hun kennis te delen en wetenschappelijke inbreng op diverse standpunten van de dierenbescherming te leveren. Vanuit de kant van de veeartsen werd hier weinig ruchtbaarheid aan gegeven. Boeken en artikelen die veterinairen schreven in samenwerking met de dierenbescherming vielen nauwelijks op onder veeartsen.
In 1926 werd door het hoofdbestuur van de NVBD de 'Commissie ter verbetering van toestanden bij de exploitatie van vee en pluimgedierte', Commissie A, opgericht.[31] Hierin nam onder andere kolonel-paardenarts buiten dienst Willem van der Burg plaats. Op initiatief van deze commissie werd een themanummer voor het blad *Dierenbescherming* gemaakt, waaraan diverse deskundigen uit landbouwonderwijs en diergeneeskunde meewerkten. Onder andere de veterinairen W. van der Burg, Professor van der Kaay, H.A. Pulles en Professor H.M. Kroon schreven hiervoor artikelen.[32] Op deze manier probeerde de NVBD meer wetenschappers bij haar werk te betrekken om zodoende argumenten meer steun te kunnen geven.
Uit veterinaire hoek kwam er ook weerstand. *De dierenbeschermers zijn langs theoretischen weg tot de conclusie gekomen, dat het gevoelsleven van de dieren gelijk is aan dat der menschen en verder in de omstandigheid, dat zij zelve het leven zien van de luxe-zijde en de dieren in deze luxe willen laten deelen."*[33]Deze woorden werden gesproken door dierenarts Bruyel in 1928. Hij veroordeelde enkele 'theoretische dierenbeschermers' waaronder Kroon, die pleitte voor een wet aangaande huisvesting voor dieren. Kortom, het beschermen van dieren werd gezien als iets waar de tijd nog niet rijp voor was.
Hugo van Poelgeest, voorzitter van de NVBD, installeerde in 1949 de 'Dierenbeschermings-adviesraad'. Deze raad omvatte diverse adviescommissies met daarin personen die deskundig waren op een bepaald gebied. Pas in de jaren zeventig werd de expertise van de diverse commissieleden regelmatig door de NVBD ingeschakeld.[34] Van Poelgeest meende dat dierenbeschermers, als ze het tegen officiële instanties wilden opnemen, niet zonder de hulp van deskundigen zoals biologen, dierenartsen et cetera konden.[35]
Naarmate er meer veeartsen actief werden binnen of voor de Dierenbescherming kwam hiervoor ook meer aandacht vanuit de beroepsgroep. Op een gegeven moment gingen dierenartsen elkaar ook meer oproepen om bij te dragen aan de bescherming van dieren. Dit begon in de jaren vijftig van de vorige eeuw. Deze oproepen waren er uiteraard niet alleen vanwege het belang voor de dieren. Soms was er ook eigenbelang bij. Zo waren veel dierenartsen bijvoorbeeld tegen het

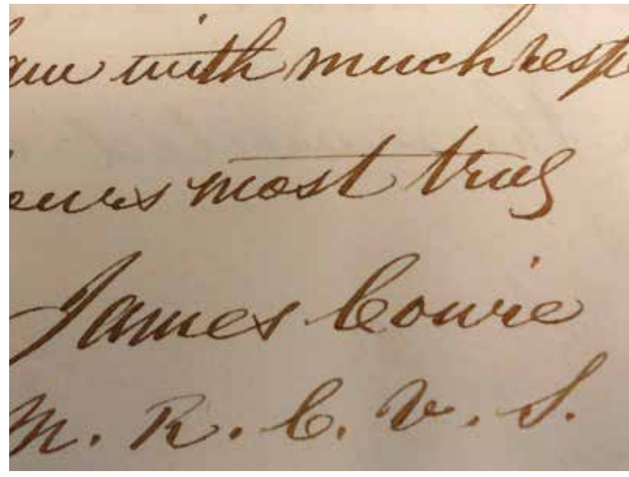

Afb. 4. Handtekening uit de brief van James Cowie aan Wirtz uit 1879. Bron: HUA toegangsnummer 213, Inventarisnummer 83 volgnummer 43.

couperen van de staart van paarden, echter men was bang dat als de dierenarts weigerde deze ingreep uit te voeren, dat een leek het dan zou gaan doen.[36] Ook Professor Wester zag wel heil in het recht van dieren op bescherming, vanwege de voordelen voor de dierenarts die hier aan verbonden waren. Hij ontleende dit aan wetten in Duitsland en Noorwegen waarin het dier recht had op bescherming en waarin veeartsen een hoofdrol kregen bij de bestrijding van dierenmishandeling. Hierdoor stegen betekenis en aanzien van de veeartsenijkunde en van de veeartsen enorm, aldus Wester.[37]
De argumentatie van dierenartsen kende dus twee kanten: men werd zich er enerzijds meer van bewust dat dieren rechten hebben en was van mening dat dierenartsen niet meer konden achterblijven bij de rest van Nederland. Anderzijds zag men het ook als een kans om kwakzalverij uit te bannen en zelf een betere positie en meer aanzien te krijgen.

De invloed van dierenartsen op het beleid van de Nederlandse Dierenbescherming en vice versa

Vivisectie

Al snel na de oprichting van de eerste dierenbeschermingsbewegingen in Nederland werden de pijlen gericht op de vivisectie, oftewel het nemen van proeven op levende, niet verdoofde, dieren.[38] Nederlandse wetenschappers lieten nog niet van zich horen op dit vlak, daarom werd door dierenbeschermers onder andere de Engelse dierenarts Fleming veelvuldig geciteerd.[39] In 1879 bezocht James Cowie, afgevaardigde van het Royal College of Veterinair Surgeons te London, Nederland. Hij deed onderzoek naar de toepassing van vivisectie op diverse hogescholen.[40] Van toenmalig directeur Wirtz kreeg hij een lijst van 'kunstbewerkingen' die door de leerlingen

op levende paarden werden uitgevoerd.[41] Cowie schrok van deze lijst en drong bij Minister Six van Binnenlandse Zaken aan op maatregelen. De Minister liet hierop weten dat hij orders had gegeven om *"voortaan slechts volstrekt onontbeerlijke kunstbewerkingen op levende dieren te laten verrichten, dat deze uitsluitend van lichten aard moeten zijn en dat de dieren waarop aldus geëxperimenteerd is, onmiddellijk daarna moeten worden afgemaakt."*[42] Cowie informeerde hierop bij Wirtz hoe hij met deze maatregelen omging en benadrukt ook nog eens dat er ook op dode dieren geoefend kon worden.[43]
Wirtz reageerde niet op de brieven van Cowie maar schreef wel een brief aan Minister Six over deze kwestie. Hierin verzekerde hij dat *"zijne (Cowie's) zending op ieder's sympathie recht heeft en ook de mijne ten volle bezit"*. Toch vindt hij dat oefeningen op kadavers aanstaande veeartsen niet de handigheid en oplettendheid kunnen verschaffen die nodig zijn.[44]
Ook de Maatschappij ter bevordering van de Veeartsenijkunde zette het onderwerp op de agenda. Op de eenentwintigste vergadering werden de oefeningsoperaties besproken. Het was volgens het hoofdbestuur nodig dat *"de Maatschappij een zeker gevoelen uitspreekt, dat later eventueel van nut zal kunnen zijn, wanneer misschien op een anti-vivisectiewet zal aangedrongen worden."*[45] De vergadering kwam tot het volgende standpunt: *"De algemeene vergadering is van oordeel dat vivisecties (meer bepaald oefeningsoperaties op het levende dier) voor het onderwijs om verschillende redenen noodig en onmisbaar zijn, evenwel onder dien verstande, dat hierbij de noodige beperking in acht genomen en een zooveel mogelijk gebruik worde gemaakt van anaesthetica."*[46]
In januari 1888 ontving Wirtz van minister van Binnenlandse Zaken Heemskerk een brief waarin wordt gezegd dat *"voortdurend zijn aandacht wordt gevestigd op de wenschelijkheid de vivisectie aan de school te beperken. (…) Zoo zal misschien bepaald kunnen worden dat operatien op levende dieren in den regel allene plaats hebben voor zover hunne therapie dat vordert en dat bij het physiologisch onderwijs in den regel de dieren in anaesthesie mochten gebracht worden vóór tot vivisectie wordt overgegaan."*[47] De reactie van Wirtz is helaas niet meer te vinden in het archief.
Wirtz besprak de brief van de Minister in drie vergadering met de Raad van Bestuur van de Veeartsenijschool. Hij deelde mee dat hij inlichtingen betreffende operatielessen had gevraagd aan veeartsenijscholen in andere landen. De leraren gaven aan dat zij het afschaffen van operaties op het levende dier zouden betreuren.[48] Wirtz was van mening dat als men in Berlijn, Wenen en Brussel goede veeartsen kon afleveren zonder oefeningsoperaties op het levende dier, dat dit dan in Nederland ook zou moeten kunnen. De heer van der Plaats merkte op *"dat wanneer in deze zaak iets wordt toegegeven aan de NVBD, deze allengs met hare eischen zal voortgaan."*[49] Kortom, hij vond dat de NVBD de taken van de veeartsenijschool in de weg stond.
Een briefwisseling met Minister van Binnenlandse Zaken Heemskerk had als gevolg dat Directeur Wirtz op 18 oktober 1888 maatregelen aankondigde. Voortaan mochten alleen aderlatingen en de luchtpijpsnede nog op levende dieren plaats hebben, en wel alleen door leerlingen van het vierde studiejaar, alle overige oefeningen in praktische operatieleer moesten plaats hebben op dode dieren. Leerlingen van het derde studiejaar mochten geen enkele operatie meer op levende dieren oefenen.[50] Een golf van verontwaardiging ging door de veeartsenijkundige wereld. In het *Tijdschrift voor Veeartsenijkunde* verscheen een brief, ondertekend door alle leraren van de Veeartsenijschool, waarin zij te kennen gaven dat zij het niet met genoemde maatregelen eens waren.[51] Ook volgden er diverse briefwisselingen tussen leraren, studenten en directeur Wirtz in landelijke dagbladen.[52]
Professor Wester omschreef de kwestie in zijn boek over de geschiedenis van de veeartsenijkunde als volgt: *"de veeartsen hebben zich er alleen maar mee geblameerd, en nog steviger de meening onder het publiek gevestigd, dat aan de Veeartsenijschool de patiënten aan proeven werden onderworpen, een reputatie die tevoren en nog lang daarna den aanvoer van patiënten naar de kliniek heeft tegengehouden."*[53]

Afb. 5. E.A.L. Quadekker: (1854 - 1938) was paardenarts en directeur van het abattoir te Nijmegen. Hij schreef het boekje 'Antwoord van de Afdeeling Nijmegen en Omstreken der Nederlandsche Vereeniging tot bescherming van dieren op den open brief van de Firma D.J. Hinrichs en Zonen te Nijmegen in zake het ritueele slachten' i.o.v. de afdeling Nijmegen van de NVBD. In 1910 werd hij benoemd tot erelid van deze afdeling. Bron: Tijdschrift voor Diergeneeskunde 65 (1938) 253.

Het doden van (slacht)dieren

In 1870 werd in *Androcles* al gepleit voor een goede behandeling van slachtdieren, want door wreedheid zouden de dieren onder andere voor de mens gevaarlijke ziekten kunnen oplopen. De NVBD was voorstander van bedwelmd slachten, met het schietmasker. De vereniging liet verschillende schietmaskers naar Nederland komen en beschreef de testen hiervan in *Androcles*.[54] Het valt op dat er in het *Tijdschrift voor Veeartsenijkunde* wel melding werd gemaakt van de ontwikkeling van schietmaskers, maar dat hierin niets werd gezegd over de verbetering van het dierwelzijn.[55] De veeartsen lijken meer waarde te hechten aan hygiëne et cetera. In 1898 werd D.F. van Esveld uitgenodigd om een voordracht te houden over het doden van slachtvee, bij het congres van de NVBD te Haarlem.[56] In opdracht van de Leidsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren schreef veearts Daniel van Gruting *'De halssnede en het schietmasker'* waarin hij pleit voor bedwelming alvorens over te gaan op de halssnede.[57] Enkele jaren later schreef paardenarts Quadekker een soortgelijk boek als dat van Gruting voor de Afdeeling Nijmegen e.o. van de NVBD.[58] Hieruit blijkt dat de Dierenbescherming meer steun begon te zoeken bij deskundigen om zo ook een 'wetenschappelijk' draagvlak voor haar ideeën te creëren. Het zou desondanks nog zo'n twintig jaar duren voor men zich ook in het *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* meer begon uit te spreken vóór bedwelmd slachten.[59] Er ging daarna nog weer bijna dertig jaar overheen voordat diverse veterinairen plaatsnamen in commissies van de Dierenbescherming aangaande Elektrische Bedwelming en 'het Slachtvraagstuk'. Het is duidelijk dat de NVBD de mening van veterinairen steeds belangrijker ging vinden en dat veterinairen dierenwelzijn uiteindelijk ook hoger op de agenda zetten en dus bereid waren zich in te zetten voor deze zaak. De NVBD kon gebruik maken van argumenten die door veeartsen werden aangeleverd. Onder andere door deze argumenten en onderzoeken van veeartsen konden de dierenbeschermers meer druk uitoefenen op de overheid en op medewerkers in slachthuizen.
Leraar aan 's Rijks Veeartsenijschool Van Esveld werd al in 1894 uitgenodigd voor een reis naar Brussel en Londen, samen met de voorzitter en secretaris van de NVBD. Hier bestudeerden ze het 'asphyxiatietoestel', een apparaat om honden af te maken.[60] In 1898 werd M.J. Hengeveld G.Jzn. uitgenodigd om een lezing te houden bij het congres van de NVBD, getiteld 'het dooden van dieren niet voor consumptie bestemd.' Hij pleitte voor het zo vlug en pijnloos mogelijk doden van dieren en gaf enkele geschikte methoden als voorbeeld.[61] Vijfentwintig jaar later namen verschillende dierenartsen plaats in een commissie van de NVBD ter 'bestudeering van het vraagstuk van pijnloos dooden van dieren, namelijk Prof. Dr. Remmelts, Dr. D.J. Copper, Prof. Dr. H. Jakob en kapitein-paardenarts T.D. Sigling.'[62] Hieruit blijkt dat in de loop van de twintigste eeuw steeds meer veterinairen werden betrokken bij het werk, en dus het beleid, van de Nederlandse Dierenbescherming.

Wetgeving met betrekking tot hondsdolheid.

Het feit dat Nederland geen wetgeving had op het gebied van dierwelzijn was dierenbeschermers een doorn in het oog. In 1875 werd in de Wet tot vaststelling van bepalingen bij het voorkomen van hondsdolheid een artikel opgenomen dat het opzettelijk mishandelen van een hond of kat strafbaar stelde.[63] In deze wet stond ook onder andere dat eigenaren van honden verplicht waren om deze buitenshuis een muilkorf te laten dragen, iets waar dierenbeschermers het niet mee eens waren. In *Androcles* werden enkele buitenlandse veeartsen geciteerd, zij gaven aan dat van de muilkorf niets goeds viel te verwachten.[64] Opvallend is dat hierin geen Nederlandse veeartsen werden genoemd. In dezelfde *Androcles* werd zelfs schamper opgemerkt dat de Maatschappij tot bevordering der Veeartsenijkunde op haar vergadering de vraag 'kan het dragen van muilkorven bijdragen tot dolheid bij honden' zou behandelen, een vraag waarop volgens de leden van de NVBD maar één antwoord mogelijk was. De dierenbeschermers concludeerden dat het advies dat de veeartsen aan de Minister hadden gegeven betreffende deze wet dan ook wel niet al te best zou zijn.[65]

Het trekhondenvraagstuk.

Al in 1875 verscheen het eerste artikel in *Androcles* met betrekking tot de hond als trekdier. Hierin werden veeartsen geciteerd, die aangaven dat mishandeling kan leiden tot hondsdolheid. En aangezien hondenkarren als dierenmishandeling werden gezien, was het voor de dierenbeschermers duidelijk dat het toestaan van trekhonden zou leiden tot meer hondsdolheid…[66]
Rond 1910, het jaar waarin de Trekhondenwet van kracht werd, verschenen ook artikelen in het *Tijdschrift voor Veeartsenijkunde* over trekhonden. Hierin wordt alleen een opsomming van feiten over de wet gegeven en geen mening van de auteur over trekhonden.[67] Leraar van 's Rijksveeartsenijschool Kroon, liet in een artikel wel weten hoe hij over de kwestie dacht. Weliswaar vond hij het niet nodig om trekhonden te verbieden, maar hij vond wel dat er iets in de situatie moest veranderen. *"Dat men zich met de trekhonden heeft bezig gehouden was broodnoodig. De marteling der dieren was dikwijls vreeselijk"*, schreef hij in 1911.[68] Hij gaf diverse aanbevelingen over welke dieren geschikt zouden zijn als trekhond, qua exterieur en verzorging. Rond die tijd schreef W.J. Esser, oud-gouvernementsveearts, de brochure *'De hond geen trekdier'*, uitgegeven door de NVBD.[69]
Het lijkt er op dat veeartsen zich niet erg hebben ingespannen voor de Trekhondenwet, deze werd meer ter kennisgeving gemeld in het *Tijdschrift*. Echter naarmate er meer stemmen

Afb. 6. Trekhond "Jean". Bron: Collectie Diergeneeskunde, Universiteitsmuseum Utrecht.

Fig. 29. Verband om onderbeen en spronggewricht van een paard; de hak wordt vrij-

Fig. 30. Verband om het voorbeen van een hond; ook

Afb. 7. Titelpagina en twee figuren uit het boekje over EHBO aan dieren van T.D. Sigling ('s –Gravenhage 19472) 58.

opgingen om trekhonden te verbieden, gingen ook meer veeartsen zich met de kwestie bemoeien. Vooral als het ging om wetenschappelijk aantonen van de ongeschiktheid van de hond als trekdier, werden vaak veeartsen ingeroepen. Zo zaten Dr. H.M. Kroon en Prof. H. Jakob in de Bond tot Bescherming van den Trekbond, opgericht door Kennelclub "Cynophilia."[70] Dierenbeschermers kregen hierdoor nieuwe, wetenschappelijke, argumenten voor hun doel, het verbieden van de hond als trekdier, terwijl veeartsen zich niet hoefden te bemoeien met de 'wettelijke' kant.

Het doen van gebruiksoperaties.

In 1921 vroeg de NVBD de mening van de Maatschappij voor Diergeneeskunde betreffende het staartcouperen bij paarden en verzocht om haar medewerking om het couperen tegen te gaan. Dit werd door de Maatschapij besproken op haar 66ste Algemeene Vergadering, gehouden op 21 oktober 1921. De Afdeling Zuid-Holland diende over dit onderwerp een motie in: *"het coupeeren als mode-operatie verdient afkeuring. Als middel om dit tegen te gaan wordt het in het leven roepen van wettelijke verbodsbepalingen internationaal noodzakelijk geacht. Zonder deze acht men den strijd daartegen nutteloos."*[71] Deze motie werd na enige discussie aangenomen. Onduidelijk is, of er verder actie is ondernomen door de Maatschappij.
Vanaf de jaren dertig van de twintigste eeuw begonnen meerdere dierenartsen zich uit te spreken tegen gebruiksoperaties zoals het couperen van staarten en oren en castraties. In de NVBD vonden ze een goede spreekbuis maar ook in het *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* werden artikelen geschreven en het onderwerp werd besproken op de vergadering van de Maatschappij. Hoewel het doel van de NVBD en de dierenartsen niet helemaal hetzelfde lijkt te zijn, konden ze elkaar toch goed gebruiken om hun doel te bereiken. De NVBD wilde voornamelijk dat het couperen zou worden afgeschaft uit een oogpunt van dierwelzijn. Dierenartsen wilden dit ook, maar hier zat dan nog als achterliggende gedachte bij dat dergelijke ingrepen vaak werden uitgevoerd door leken en dat dierenartsen ook voornamelijk dát afgeschaft wilden zien.
Kapitein-paardenarts T.D. Sigling pleitte in een artikel in het *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* voor het afschaffen van het couperen van paardenstaarten, uit een oogpunt van dierenbescherming. Hij veegde het argument 'als de dierenarts het niet doet dan doet een leek het' van tafel door aan te geven dat leken-coupeerders en het publiek hierdoor slechts het idee kregen dat dierenartsen geen kwaad zagen in de ingreep.[72] In 1940 nam de Maatschappij voor Diergeneeskunde in de *Code voor de Dierenarts* een standpunt in aangaande de gebruiksoperaties. Men schrijft hierin: *"Op den weg der dierenbescherming ligt het, met alle kracht op wetswijziging aan te dringen en er naar te streven, dat het operatief ingrijpen aan leeken wordt verboden."*[73]
Het bleef voornamelijk bij oproepen, dierenartsen ondernamen zelf weinig actie. In 1947 deed de Afdeling Friesland van de Maatschappij voor Diergeneeskunde een voorstel tot het verkrijgen van een coupeerverbod voor paarden. De voorzitter van de Maatschappij, Prof. Van der Plank, merkte op dat het niet aan de Maatschappij was om aan te sturen op een verbod. Ook waren er enkele Afdelingen die een verbod niet zagen zitten, vanwege het economische aspect. Toch werd uiteindelijk besloten om samen met enkele stamboeken aan te sturen op een verbod.[74]

Poliklinieken

In de jaren twintig van de twintigste eeuw werden de eerste poliklinieken voor dieren opgezet door dierenartsen, in samenwerking met de NVBD. In deze klinieken werden de huisdieren van 'min- en onvermogenden' kosteloos of tegen gereduceerd tarief behandeld. De eerste was J.C. van der Slooten in 1888. In de kliniek van Van Aken werden in de eerste maand na opening in 1921 al 160 patiënten geholpen.[75] Dr. A. Klarenbeek schreef over de klinieken: *"Van den steun der vereenigingen kan de dierenarts dankbaar gebruik maken en zonder twijfel is een regeling onderling mogelijk, die zoowel den dierenarts als het publiek en de vereenigingen, die voor bescherming van het dier ijveren, bevredigen."*[76]
In het jaar 1936 waren er 23 poliklinieken, waar diverse dierenartsen bij betrokken waren. Deze dierenartsen werden met naam en toenaam genoemd in het jaarverslag van de NVBD.[77]

Ethische aspecten

In de winter van 1948-49 werden te Utrecht vijf voordrachten gehouden, welke ten doel hadden om studenten nader bekend te maken met de vraagstukken omtrent de onderwerpen diergeneeskundige ethiek, dierpsychologie en dierenbescherming. Ook andere belangstellenden waren welkom. De lezingen waren een initiatief van de NVBD in samenwerking met de Faculteit en de Maatschappij voor Diergeneeskunde.[78] Ondanks de geringe opkomst van studenten sprak Professor Beijers van een *"grootse samenwerking, hoewel niet geheel bevredigend wat de resultaten betreft"*.[79] De reeks lezingen is voor zover ik kon nagaan eenmalig gehouden.

E.H.B.O.-cursussen

De commissie C van de Dierenbeschermingsadviesraad zette kadercursussen 'Dierenverzorging en E.H.B.O.' op. Initiatiefnemer hiervoor was Dr. S.G. Zwart, inspecteur van de Veeartsenijkundige Dienst. In 1952 werden de eerste cursussen gegeven door verschillende dierenartsen in het land, met ondersteuning van Dr. Zwart en Professor Teunissen van de Faculteit Veeartsenijkunde.[80] Professor Teunissen schreef ten behoeve van deze cursussen het boekje *Anatomie* waarin de anatomie van de huisdieren beschreven wordt evenals het een en ander over eerste hulp.[81] Ook werd het boekje *Dierenbescherming op de Boerderij*, geschreven door Prof. Van der Plank, herzien voor dit doel.
Net als de poliklinieken lijken ook de E.H.B.O. -cursussen voor zowel de NVBD als de dierenarts wat op te leveren. Het leverde de veterinaire beroepsgroep een goede naam op en de NVBD kon er op vertrouwen dat de cursussen op deskundige wijze werden gegeven.

De visie van de (Koninklijke) Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde

De (Koninklijke) Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde

Op 27 augustus 1862 werd de Maatschappij tot bevordering der Veeartsenijkunde in Nederland ('de Maatschappij') opgericht, vanaf 1915 'Maatschappij voor Diergeneeskunde' genoemd. Het lijkt er op dat er in de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw géén banden waren tussen de NVBD en de Maatschappij.
Na 1910 verschenen meerdere artikelen over trekhonden en werd er af en toe melding gemaakt van vergaderingen van de NVBD in het *Tijdschrift*.[82] In notulen van Maatschappijvergaderingen uit die tijd wordt geen melding gemaakt van besprekingen over bescherming van dieren. De Maatschappij nam geen standpunt in over zaken waar de Dierenbescherming zich voor inzette.
In 1921 was er in de 66ste Algemene Vergadering van de Maatschappij een bespreking over een verzoek van de NVBD over het staart-couperen. Na enige discussie werd een motie van de Afdeling Zuid-Holland aangenomen waarin het couperen als mode-operatie werd afgekeurd en een internationaal verbod noodzakelijk werd geacht. Hier nam de MvD dus voor de eerste keer een standpunt in.[83] In 1925 werd er door de NVBD wederom contact gezocht met het Hoofdbestuur van de MvD. Ditmaal ging het over 'gruwelen in de veeverloskunde'. Het was de NVBD via dierenarts Pulles ter ore gekomen dat in de veeverloskunde nog veel misstanden plaatsvonden. Voorzitter en Secretaris van de NVBD verzoeken dan ook *"Uwe meening (van de MvD) ten aanzien van het vóórkomen van de gesignaleerde feiten, c.q. van de mogelijkheid om tot verbetering van den gewraakten toestand te geraken."84 Het Hoofdbestuur van de Maatschappij reageert hierop als volgt: "het spreekt zijn overtuigde meening uit, dat voor bestrijding der euvelen, begaan bij de verlossing van runderen, wettelijke maatregelen niet kunnen worden voorgeschreven, óók om reden, dat deze nimmer gecontroleerd zouden kunnen worden. De eenige manier waarop in de toekomst het lijden van dieren, welke op de in het geschrift van de heer Pulles genoemde wijze worden mishandeld, kan worden tegengegaan is: opvoeding en voorlichting van veehouders. Het hoofdbestuur vertrouwt dat iedere dierenarts ten platten lande zich van deze belangrijke sociale taak is bewust."* [85] Hieruit blijkt duidelijk dat de MvD niet van plan was in deze kwestie actie te gaan ondernemen, men ging er vanuit dat deze kwestie zich vanzelf zou oplossen.

De Code voor de Dierenarts

In 1940 verscheen de eerste uitgave van de *Code voor de Dierenarts*, samengesteld door de dierenartsen H.A. Kroes, J.H. Picard en E. Rutgers.[86] De Code vormt een leidraad voor de vraag 'hoe te handelen als dierenarts'. In de eerste *Code voor den Dierenarts* werd in het hoofdstuk 'De praktiseerende Dierenarts' een paragraaf opgenomen over 'Dierenarts en dierenbescherming'. Dierenartsen werden opgeroepen om stelling te nemen tegen ruwe behandeling van dieren, omdat men een naam en traditie hoog te houden heeft tegenover het Nederlandse volk. Men moest echter ook excessen van de dierenbescherming bestrijden en dus kijken naar de specifieke situatie. Er werd een voorbeeld gegeven van een *"hardzwoegende karreman, zelf niet vrij van lichamelijk letsel, (die) z'n paard moet uitspannen om een futiliteit."*[87]De auteurs van de *Code* meenden dat voor de dierenarts op het gebied van dierenbescherming een taak lag van leiding geven, waarbij hij gesteund diende te worden door regeringsmaatregelen. In deze Code van 1940 werden standpunten ingenomen aangaande gebruiksoperaties, men geeft aan: *"Op den weg der dierenbescherming ligt het, met alle kracht op wetswijziging aan te dringen en er naar te streven, dat het operatief ingrijpen aan leeken wordt verboden."* [88]
Ook al neemt de MvD in deze Code wel een duidelijk standpunt in, je zou kunnen concluderen dat de auteurs vonden

dat de Dierenbescherming zich voor wetswijziging moest gaan inzetten en dat het niet nodig was dat dierenartsen dit gingen doen. Ook werd er in de *Code* niet opgeroepen tot samenwerking met de NVBD, maar juist gewaarschuwd voor 'excessen van dierenbescherming'.
In 1960 werd een nieuwe druk van de *Code voor de Dierenarts* uitgegeven. Ook hierin was een paragraaf 'Dierenarts en dierenbescherming' opgenomen.[89] Het eerste deel hiervan is precies gelijk aan het stuk uit 1940. Daarnaast werd een apart stuk opgenomen over 'de dierenarts voor kleine huisdieren en de dierenbescherming'. De redactie deed de aanbeveling om wanneer een bestuur op het gebied van dierenbescherming 'op bescheiden schaal' om hulp vraagt, deze 'con amore' te verlenen. Wanneer er plannen waren voor een E.H.B.O. -cursus of een polikliniek, dan was het volgens de *Code* gerechtvaardigd om hier geld voor te vragen.[90]

Conclusie

Bij de oprichting van de eerste dierenbeschermingsvereniging in Nederland, de 's Graven-haagsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren in 1864, hebben veeartsen geen rol gespeeld. Bestuur en ledenbestand van deze Vereeniging bestonden vooral uit aristocraten en gegoede burgers. Er werd in die tijd ook geen toenadering gezocht van veeartsen. Dierenbeschermers hielden zich bezig met 'het opwekken ten goede van de welgezinden' en 'het bedwingen van het kwaad bij de onwilligen'.
Na de Eerste Wereldoorlog werden veeartsen meer uitgenodigd om hun kennis te delen en wetenschappelijke input te leveren. Er werden commissies gevormd en in 1949 werd de 'Dierenbeschermingsadviesraad' opgezet. Naarmate er meer dierenartsen actief werden voor de Dierenbescherming, kwam hiervoor ook uit de beroepsgroep meer aandacht. Men riep elkaar op om bij te dragen aan de doelstellingen van de NVBD. Dit was niet alleen van belang vanuit het punt van dierwelzijn, maar ook vanuit het belang van de veterinaire beroepsgroep. Men probeerde kwakzalverij terug te dringen en zelf een betere positie in de maatschappij te krijgen.
Er zijn diverse onderwerpen geweest waarbij dierenbeschermers en dierenartsen elkaar tegenkwamen. Soms stonden ze lijnrecht tegenover elkaar, zoals bij de vivisectie, soms konden ze elkaar helpen, bijvoorbeeld bij de kwestie van het bedwelmd slachten en bij het afschaffen van het staartcouperen. Het lijkt er op dat dierenbeschermers altijd meer moeite hebben gedaan om dierenartsen aan zich te binden, dan dat dit andersom het geval was. Dierenbeschermers konden veterinairen goed gebruiken, om hun argumenten een wetenschappelijk basis te geven. Dierenartsen vonden dierenbeschermers soms lastig, ze wilden tegenover hun klanten niet als 'sentimenteel' worden bestempeld en vonden de werkzaamheden van de Dierenbescherming af en toe 'overdreven'.
De Maatschappij voor Diergeneeskunde nam lang geen standpunt in over de bescherming van dieren. Pas in de *Code* van 1940 werd een duidelijk standpunt ingenomen over staartcouperen. Het doel van dit standpunt was tweeledig: men vond staartcouperen ontoelaatbaar op grond van het dierenwelzijn dat werd geschaad en men vond het ontoelaatbaar dat leken deze ingreep mochten uitvoeren.
De hypothese "*Dierenartsen speelden geen prominente rol bij de oprichting van de Nederlandse Dierenbescherming en tijdens haar ontwikkeling in de periode 1864-1964"* wordt door mijn onderzoek deels bevestigd. Dierenartsen hebben geen rol gespeeld bij de oprichting van de Nederlandse Dierenbescherming, dit werd gedaan door de Nederlandse elite. Wat betreft de ontwikkeling van de Dierenbescherming tot 1964 zijn er enkele dierenartsen die een, af en toe ook redelijk prominente, rol hebben gespeeld. Toch heeft het gros van de dierenartsen niet of nauwelijks een rol gespeeld bij de ontwikkeling van de Nederlandse Dierenbescherming en het zelfde kan gezegd worden voor de Maatschappij voor Diergeneeskunde.

Noten

1 Deze informatie kreeg ik van Drs. W.J.R. van der Leij, Resident Shelter Medicine, Faculteit Diergeneeskunde, Universiteit Utrecht in november 2012. Zij heeft vanuit haar functie veel contact met asielmedewerkers en dierenartsen die voor asielen werken. Ik kwam met haar in contact via de Afdeling 'Publieksvoorlichting' van de Nederlandse Dierenbescherming.
2 Davids, Karel, *Dieren en Nederlanders, zeven eeuwen lief en leed* (Utrecht 1989) 71-95, aldaar 71. Het aantal stieren, ossen, koeien en vaarzen steeg van 770 naar 32.843.
3 Knibbe, Merijn, *Agriculture in the Netherlands 1851-1950: production and institutional change* (Amsterdam 1993) 57-66, aldaar 64 graph 3.8.
4 Davids, *Dieren en Nederlanders* (n. 2) 83-84.
5 Ibidem, 88.
6 Ibidem, 89.
7 Ibidem, 97-128 aldaar 97; Davids, C.A.,' Aristocraten en juristen, financiers en feministen. Het beschavingsoffensief van de dierenbeschermers in Nederland vóór de Eerste Wereldoorlog,' *Volkskundig Bulletin* 13 (1987) 157-200 aldaar 160.
8 Dobbe, J., Timmerman, B., Witte, N., *Dierenbescherming op de drempel van een nieuwe eeuw: 135 jaar Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren* (Den Haag 1999) 12-23 aldaar 12.
9 Dobbe, '*Dierenbescherming op de drempel*' (n. 8) 12 en 15.
10 Davids, *Dieren en Nederlanders* (n. 2) 98-99. Androcles werd opgericht door Mw. Van Manen-Thesing, de vrouw van de eerste secretaris van de GVBD. Zij zet uiteen dat Androcles een onafhankelijk de wereld intreedt en dierenbeschermingsverenigingen de helpende hand wil bieden: Van Manen-Thesing, M.J., 'Inleiding', *Androcles* 1 (1869) 1-8, aldaar 1.
11 Davids, *Dieren en Nederlanders* (n. 2) 99-100.
12 Dobbe, '*Dierenbescherming op de drempel*' (n. 8) 13.
13 Davids, 'Aristocraten en juristen, financiers en feministen' (n. 10) 174.
14 Geciteerd uit: Davids, *Dieren en Nederlanders* (n. 2) 137.
15 Davids, *Dieren en Nederlanders* (n. 2) 138.
16 Citaat uit: Bordes, M.E.C. de, ' *Dieren in het geding, een juridisch-historische analyse van het verbod op dierenmishandeling*.' (Den Haag 2010) 42-43.
17 Ibidem, 45-55, jurisprudentie bij Artikel 254 en 455.
18 Davids, *Dieren en Nederlanders* (n.2) 115.
19 Davids, 'Aristocraten en juristen, financiers en feministen' (n. 10) 167 tabel 3 en 4.
20 Davids, *Dieren en Nederlanders* (n. 2) 118.
21 Het adres is te lezen in Androcles 14 (1882) 169-170 met een memoire van toelichting op 170-175. De namen van de medici worden genoemd in het artikel 'Dierenbescherming in de Tweede Kamer der Staten Generaal' door Salomon, Androcles 15 (1883) 1-9 aldaar 7.
22 Davids, *Dieren en Nederlanders* (n. 2) 110.
23 http://www.dierenbescherming.nl/grondbeginselen laatst geraadpleegd op 25 augustus 2013.
24 Citaten uit: Davids, *Dieren en Nederlanders* (n. 2) 130.
25 Davids, *Dieren en Nederlanders* (n. 2) 131.
26 Citaten uit: Dobbe, '*Dierenbescherming op de drempel*' (n. 8) 14.
27 Davids, *Dieren en Nederlanders* (n. 2) 124
28 Dobbe,'*Dierenbescherming op de drempel*' (n. 8) 20.
29 Anon., 'Dierenbescherming een vrucht van beschaving', *Androcles* 11 (1879) 1-8 aldaar 5.
30 Dit begint in 1883 wanneer vivisectie wordt besproken bij de 20e en 21e Algemeene Vergadering van de Maatschappij ter bevordering van Veeartsenijkunde (*TvVeV* 1888 184-191 en 265-269).
31 Davids, *Dieren en Nederlanders* (n. 2) 134.
32 *Dierenbescherming* 8 (1927) 125-160.
33 Bruyel, J., 'Dierenmishandeling en dierenbescherming', *TvD* 55 (1928) 404-406 aldaar 405.
34 Davids, *Dieren en Nederlanders* (n. 2) 134.
35 Ibidem, 135.
36 Haan, W.A. de, 'Verslag van de 92e Algemeene Vergadering van de Maatschappij voor Diergeneeskunde gehouden op vrijdag 13 en zaterdag 14 december 1946', *TvD* 72 (1947) 263-268 aldaar 267. Dhr. Hibma van de Afdeling Friesland dient een voorstel in tot het verkrijgen van een coupeerverbod voor paarden.
37 Wester, J., 'De psychologie van dieren en de veeartsenijkunde', *TvD* 72 (1947) 800-809 aldaar 807.
38 Zie bijvoorbeeld Anon., 'Vivisectie', *Androcles* 4 (1872) 95-113, Anon., 'De strijd tegen de vivisectie in Nederland', *Androcles* 14 (1882) 169-176 en Salomon, 'Dierenbescherming in de Tweede Kamer der Staten Generaal', *Androcles* 15 (1883) 1-9 en 17-25.
39 Zie onder andere Anon., 'Stemmen van beteekenis tegen de vivisectie als onderwijsmethode aan veeartsenijscholen', *Androcles* 13 (1881) 36-39.
40 Anon., 'Binnen- en Buitenlandsche berichten', *Androcles* 12 (1880) 11-15 aldaar 11. Zie voor meer informatie over Cowie: Mathijsen, A.H.H.M., 'De oefenoperaties aan de Rijksveeartsenijschool als doelwit van de antivivisectiebeweging, 1878-1888', *Argos speciale uitgave* (1991) S75-84.
41 Deze lijst is onder andere te vinden in Mathijsen, A.H.H.M., 'De oefenoperaties' S78.
42 Ibidem, S78
43 HUA toegangsnummer 213, Inventarisnummer 83. De brieven van Cowie d.d. 4 januari en 25 februari zijn helaas niet (meer) aanwezig in het archief. Wel is nog te lezen zijn brief van 26 maart 1880 (volgnummer 43).
44 HUA toegangsnummer 213, Inventarisnummer 83, brief 22 januari 1880 (volgnummer 20).
45 Harst, L.J. van der, 'Notulen van de 21e Algemeene Vergadering, gehouden op 16 September 1882, in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen te Utrecht, *TvVeV* 12 (1883) 265-269 aldaar 266.
46 Ibidem, 266.
47 HUA toegangsnummer 213, inventarisnummer 91, brief 2 januari 1888 volgnummer 1A.
48 HUA toegangsnummer 213, inventarisnummer 742, notulen 28 januari 1888.
49 Ibidem, notulen 4 februari 1888.
50 Citaat uit: Mathijsen, A.H.H.M., 'De oefenoperaties' (n. 45) S80.
51 Van der Harst, Weitzel, Schimmel, Thomassen, Esveld, van der Plaats en Hamburger, 'Het clinisch onderwijs aan 's Rijks Veeartsenijschool', *TvVeV* 16 (1889) 64-65.
52 Mathijsen, A.H.H.M., 'De oefenoperaties' (n. 45) S80-82.
53 Wester, J., *Geschiedenis der Veeartsenijkunde*, (Utrecht 1939) 228.
54 Winkler, T.C., 'het slachten van runderen en paarden met het schietmasker', *Androcles* 12 (1879) 97-107.
55 Zie onder andere Anon., 'Een nieuwe slachtmethode', *TvVeV* 9 (1878) 231 en Hoefnagel, K., 'Het gebruik van het slachtmasker bij slachtvee', TvV 30 (1903) 206-214.
56 Anon., 'Congres voor dierenbescherming', Androcles 30 (1898) 100-102. De gehele voordracht is te lezen in Van Esveld, D.F., *Het dooden van slachtvee: voordracht, gehouden op het eerste Nationale congres tegen het mishandelen van dieren, te Haarlem op 14 mei 1898*, (Haarlem 1898).
57 Gruting, D. van, *De halssnede en het schietmasker* (Leiden, 1902).
58 Quadekker, E.A.L., *Antwoord van de Afdeeling Nijmegen en Omstreken der Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren op den open brief van de firma D.J. Hinrichs en Zonen te Nijmegen in zake het ritueele slachten*, (Nijmegen 1909).
59 Zie onder andere *TvD* 47 (1920) 623-631 en TvD 48 (1921) 18-19 en 143-144.
60 Quarles van Uffold, L.J. en Esveld, D.F. van, *Verslag der commissie voor het onderzoek der asphyxiatie te Brussel en Londen aan het hoofdbestuur der Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren te 's-Gravenhage*, (Den Haag 1894).
61 Anon., 'Congres voor dierenbescherming' *Androcles* 30 (1898) 100-102.
62 Anon., 'Het pijnloos doden van dieren', *TvD* 52 (1925) 982.
63 Bordes, M.E.C. de, '*Dieren in het geding*' (n. 16) 40.
64 Anon., 'Bijdrage tot de geschiedenis van de dag', *Androcles* 7 (1875) 71-77.
65 Anon., 'Binnen- en buitenlandsche berichten', *Androcles* 7 (1875) 144-147 Aldaar 144. De genoemde vergadering van de Maatschappij tot bevordering der Veeartsenijkunde was op 7 september 1875 en de notulen zijn te lezen in TvVeV 7 (1876) 138-152.
66 Anon., 'Is de hond een trekdier?', *Androcles* 7 (1875) 52-57.
67 Zie bijvoorbeeld artikelen van Markus en Kroon in *TvV* 37 (1910) 154, 372, 486 en in *TvV* 38 (1911) 228-230.
68 Kroon, H.M., 'Trekhonden', *TvV* 38 (1911) 431-440 aldaar 433.
69 Esser, W.J., *De hond geen trekdier* (Den Haag 1913-14).
70 Kroon, H.M., 'Bond tot bescherming van den Trekhond', *TvV* 42 (1915) 477.
71 Hoogkamer, Vermeulen, 'Notulen van de 66ste Algemeene Vergadering, gehouden op 21 en 22 October 1921, in hotel de l'Europe te Utrecht', *TvD*

Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren

Voordrachten
over dierenbescherming, dierpsychologie
en diergeneeskundige ethiek

gehouden te Utrecht
in de winter 1948—1949

Inhoud

blz.

I Prof. Dr. J. A. Beijers: Geschiedenis en ontwikkeling der dierenbeschermingsgedachte 7

II Prof. Dr. C. Romijn: Physiologische grondslagen van de dierlijke handeling 35

III T. D. Sigling: maj. paardenarts b.d., Dierenbescherming en diergeneeskundige ethiek 48

IV Dr. Aug. Diemont: Dierenbescherming in verband met veevervoer 60

V Prof. Dr. G. H. B. Teunissen: De plaats die het kleine huisdier inneemt 70

Afb. 8. Titelpagina en inhoudsopgave van een vijftal voordrachten. J.A. Beijers & C.F. van Oijen, Voordrachten over dierenbescherming, dierpsychologie en diergeneeskundige ethiek gehouden te Utrecht in de winter 1948-1949 (Den Haag 1950).

Afb. 9. Dr. C.J. Folmer geeft E.H.B.O.-les aan enkele leden van de Sophia-Vereeniging te Amsterdam, omstreeks 1920. Dit was een van de eerste E.H.B.O.-cursussen in het land. Bron: H. Buiter, Arbeiden aan de veredeling van den mensch (Amsterdam, 1992) 51.

Afb. 10. EHBO tas en schildje van de Sophia-Vereeniging. Bron. Collectie Diergeneeskunde, Universiteitsmuseum Utrecht.

48 (1921) 689-700 aldaar 692.
72 Sigling, T.D., 'Het coupeeren van staarten van paarden uit een oogpunt van dierenbescherming', *TvD* 66 (1939) 1218-1223 aldaar 1219.
73 Kroes, H.A., Picard, J.H., Rutgers, E., *Code voor de Dierenarts* (Utrecht 1940) 41.
74 Haan, W.A. de, 'Verslag van de 92e Algemeene Vergadering' 267.
75 *Dierenbescherming* 2 (1921) januarinummer 6-7 en juninummer 7-8.
76 Klarenbeek, dr. A., 'Diergeneeskundige hulp voor armen',TvD 53 (1928) 888-890 aldaar 890.
77 NL-Ha-NA, Dierenbescherming/Van Poelgeest, 2.19.009, inv.nr. 227. De poliklinieken staan vermeld op p. 130-136. Medewerking van dierenartsen staat genoemd op p. 83, 85, 87, 95, 105 en 108.
78 Oijen, C.F. van, 'Mededelingen van de Faculteit der Veeartsenijkunde', *TvD* 73 (1948) 857.
79 NL-Ha-NA, dierenbescherming/Van Poelgeest, 2.19.009, inv.nr. 57 p. 58. Prof. Beijers spreekt de NVBD toe ter ere van het 85-jarig bestaan van de vereniging.
80 NL-Ha-NA, Dierenbescherming/Van Poelgeest, 2.19.009, inv.nr. 429.
81 NL-Ha-NA, Dierenbescherming/Van Poelgeest, 2.19.009, inv.nr. 433.
82 Zie onder andere 'Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren', *TvV* 37 (1910) 317 en artikelen over 'Wet op de Dierenbescherming', *TvV* 39 (1912) 284-294, 323-331 en 354-368.
83 Hoogkamer, Vermeulen, 'Notulen van de 66ste Algemeene Vergadering', 692.

Voorzitter Rob Back en Renske Braaksma

Renske Braaksma wint prijs Rozemond Fonds

Op 8 mei 2013 vond in Utrecht de voorjaarsbijeenkomst plaats van het Veterinair Historisch Genootschap. Het thema 'Geschiedenis van de relatie dierenarts- dierenbescherming' trok ongeveer tachtig deelnemers. Een van de drie sprekers was zesdejaars studente diergeneeskunde Renske Braaksma. Op basis van haar onderzoeksstage gaf zij een presentatie met de titel: '"Men zal ons niet van overdreven sentimentaliteit kunnen beschuldigen". Over de rol van de dierenarts bij de oprichting en ontwikkeling van de Nederlandse Dierenbescherming in de periode 1864-1964'. Het bestuur van het Rozemondfonds ter bevordering van veterinair-historisch onderzoek en onderwijs was onder de indruk van de hoge kwaliteit van haar scriptie en voordracht en heeft die bekroond met een prijs van 250 €.

MATH GEELEN[a]

Korte geschiedenis van de klinische chemie bij de faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht

Abstract

Short history of clinical biochemistry at the Faculty of Veterinary Medicine of Utrecht University

A publication by H.J. Hamburger on kidney function and metabolism in 1900 marked the first use of clinical biochemistry at the Utrecht Veterinary School. From 1907 onward the clinician J.J. Wester increasingly used clinical biochemistry for diagnostic purposes. However, initially most of the clinical biochemistry was not performed in the clinics but in the Laboratory of Medical Veterinary Chemistry by L. Seekles and his predecessor B. Sjollema. The appointment of A.J.H. Schotman in 1958 as clinical biochemist at the Large Animal Clinic and of the biochemist C.J.G. van der Horst in 1961 at the Small Animal Clinic were strong stimulants for the development of clinical biochemistry in the clinics. Improved equipment, mechanization, and automation enabled clinical biochemistry to grow considerably during the second half of the previous century. In 2003, efficiency and costs dictated the merger of the separate clinical laboratories into the University Veterinary Diagnostic Laboratory (UVDL), concentrating the clinical laboratories in a newly built facility, the Jeanette Donker-Voet Building.

Op 28 september 2006 is het het *Jeanette Donker-Voet Gebouw* aan de Yalelaan in de Uithof in Utrecht officieel geopend. Dit gebouw huisvest de onderzoekslaboratoria van de klinieken van de faculteit Diergeneeskunde en de laboratoria van het Universitair Veterinair Diagnostisch Laboratorium (UVDL). Verder is de afdeling Veterinaire Farmacologie, Farmacie en Toxicologie met de Apotheek hier ondergebracht. Als hommage aan Jeanette Donker-Voet, de eerste vrouwelijke dierenarts in Nederland, is het nieuwe gebouw naar haar genoemd.[1]

Voor de opening van het *Jeanette Donker-Voet gebouw* is mij gevraagd iets te vertellen over de geschiedenis van de laboratoriumdiagnostiek bij de faculteit Diergeneeskunde met aandacht voor de gang van zaken rond het samenvoegen van de laboratoria van de klinieken in dat nieuwe gebouw. Bij het inlezen in dit onderwerp viel op dat er geen geschiedschrijving is over de ontwikkeling van de laboratoriumdiagnostiek in de diergeneeskunde.[2] Ook in de internationale literatuur ontbreekt dit onderwerp. Anders is het gesteld met de geschiedenis van de laboratoriumdiagnostiek in de humane geneeskunde. Daar is nationaal en internationaal wel literatuur voorhanden.[3]

Voor de klinische chemie worden verschillende namen gebruikt: medische chemie, pathologische chemie, klinische pathologie, chemische pathologie, fysiologische chemie, biologische chemie, klinische biochemie en laboratoriumdiagnostiek. Al deze namen duiden op een en hetzelfde vakgebied dat zich toelegt op het ontwikkelen en uitvoeren van analyses ten behoeve van de diagnose en preventie van ziekte en het vervolgen van de effecten van een ingestelde behandeling._ In dit overzicht ligt de nadruk op de chemie. Andere facetten van het klinisch laboratoriumonderzoek zoals hematologie, cytology en biofysica (gebruik radionucliden en elektrofysiologie) komen slechts zijdelings of niet ter sprake.

[a] PDr. Math J.H. Geelen, Hoefijzerlaan 24, 3981 GM Bunnik

Dit artikel beschrijft de wetenschappelijke en institutionele geschiedenis van de klinische chemie bij de Utrechtse faculteit Diergeneeskunde. Er wordt ingegaan op de volgende vragen:

- Waarom en hoe veranderde de positie van dit vakgebied op de terreinen onderzoek, onderwijs en patiëntenzorg?
- Wat was de nationale en internationale betekenis van de veterinaire klinische chemie en hun beoefenaren binnen de zich ontwikkelende laboratoriumdiagnostiek?

Laboratoriumdiagnostiek bij mensen

De laboratoriumdiagnostiek zien we in Europa pas ontstaan in het midden van de negentiende eeuw. De eerste klinische laboratoria ontstonden in ziekenhuizen van de grote Europese steden – Guy's Hospital in Londen, de Charité in Berlijn en het Allgemeines Krankenhaus in Wenen – later ook in andere steden.[4]
Nederland volgde enkele decennia later. In 1888 verscheen van de medicus Clemens le Nobel het eerste geschrift voor de klinische chemie ''*Leidraad bij het qualitatief onderzoek der urine*", in 1889 gevolgd door "*Leidraad bij het quantitatief onderzoek der urine*". Daarna gaat het rap. Uit 1897 dateert

"*Chemische diagnostiek aan het ziekbed*" van H. Zeehuisen. Meer bekend wordt "*Methoden der chemische en microscopische diagnostiek*" uit 1910 van F.A. Steensma. Dat werk wordt overvleugeld door het handboek "*Klinische Diagnostiek: bacteriologische, serologische en chemische onderzoekingen*" van E. Gorter en W.C. de Graaff uit 1915.[5]
Na de tweede wereldoorlog werd Nederland met velerlei nieuwe ontwikkelingen geconfronteerd. De medici realiseerden zich al spoedig dat de invoering van nieuwe methoden en het gebruik van moderne analytisch-chemische en fysisch-chemische apparatuur in hun laboratoria een kennis en ervaring vereisten die de medicus ten enenmale miste. Hij was er niet voor opgeleid en had niet de tijd zich erin te verdiepen. Het was dan ook mede vanuit medische zijde dat werd gepleit voor de aanstelling van chemici in ziekenhuislaboratoria.[6]

Afb. 1. H.J. Hendriks, klinisch-chemicus Vakgroep Geneeskunde van Gezelschapsdieren (1969-1981). Foto: R.J. SlappendelL

Het hieronder volgende overzicht van belangrijke ontwikkelingen in de klinische chemie moge een indruk geven vanaf wanneer welke klinisch-chemische bepalingen in de humane geneeskunde mogelijk waren.[7]

- Eerste vermelding van bloedanalyses bij patiënten (B. Langrish, Engeland, 1735)
- Toepassing van veel reeds bestaande methoden bij bloedonderzoek zoals creatinine (Jaffe, 1886), niet-eiwit stikstof (Kjeldahl, 1883), glucose (Fehling, 1848; Benedict, 1911; Folin & Wu, 1920) en ureum (Van Slyke, ca. 1920)
- Toepassing van de colorimeter voor bloedonderzoek (1930)
- Eerste bepalingen van enzymactiviteiten in sera (amylase, lipase, fosfatase) ten behoeve van de diagnostiek (ca. 1945)
- Toepassing van "droge chemie" in een teststrook voor de bepaling van glucose in urine (ca. 1955)
- Eerste autoanalyzer/automaat voor bloedonderzoek (Skeggs, USA, 1957)
- Toepassing van radio-immunologische methoden bij het bloedonderzoek (Yalow & Berson, USA, 1960)
- Toepassing van de "droge chemie" in een teststrook voor semi-kwantitatieve bepaling van glucose in bloed (1968)
- In de tweede helft van de jaren tachtig van de vorige eeuw heeft combinatie van "droge chemie" en reflectrofotometrie kwantitatieve bepaling van bloedvariabelen, inclusief enzymen, mogelijk gemaakt op teststroken. Er konden bepalingen worden verricht op microliterniveau.

Laboratoriumdiagnostiek bij dieren

Zoals de laboratoriumdiagnostiek voor mensen in Nederland achterliep bij die in grote delen van Europa, zo liep die in de diergeneeskunde in Nederland achter bij die in de geneeskunde. Het is bij de diergeneeskunde niet anders gegaan dan bij de geneeskunde. Bij het urineonderzoek beperkte men zich aanvankelijk meestal tot het macroscopisch onderzoek van urine. Ook het macroscopisch onderzoek van feces werd met enige regelmaat toegepast.[8] De eerste vermelding van iets dat wijst op klinisch-chemisch onderzoek in de diergeneeskunde komen we tegen in een publicatie van H.J. Hamburger (1888-1901), leraar aan 's Rijks Veeartsenijschool in de fysiologie en de histologie. Hij maakt in 1900 melding van onderzoek met behulp van vriespuntsdaling van urine en van de fragiliteit van rode bloedlichaampjes in urine om inzicht te krijgen in de samenstelling van urine en daaruit conclusies te kunnen trekken over de fysiologie en de pathologie van de nierfunctie en de stofwisseling.[9] Voor zijn aanstelling bij 's Rijks Veeartsenijschool promoveerde hij in 1883 in Utrecht bij de fysioloog F.C. Donders op een proefschrift getiteld: *De quantitatieve bepaling van ureum in urine*.[10] In 1901 stapte Hamburger over naar de universiteit van Groningen.
Een voorganger van Hamburger aan 's Rijks Veeartsenijschool was de leraar C.A. Pekelharing (1878-1881) die hem ook in wetenschappelijk opzicht voorging zijn proefschrift uit 1874 met de titel: *De bepaling van ureum in bloed en weefsels*.[11] Ook Pekelharing verruilde zijn leraarschap aan 's Rijks Veeartsenijschool voor een universitaire positie, bij de universiteit Utrecht, waar hij de waarde van de chemie voor de diagnostiek benadrukte.[12] Of Pekelharing in zijn tijd bij 's Rijks Veeartsenijschool ook iets aan klinische chemie gedaan heeft is onbekend.
Tot 1907 werden microscopische en chemische onderzoeksmethoden van se- en excreta in de klinieken van 's Rijksveeartsenijschool nog niet systematisch toegepast, laat staan onderwezen. Met de komst van de clinicus J.J. Wester (1907-1939) wordt het laboratoriumonderzoek ingevoerd: chemie, microscopie, bacteriologie van feces, urine en melk, als ook bloedonderzoek.[13]
Het klinisch-chemisch onderzoek en de leiding van klinisch-chemische laboratoria bij de faculteit Diergeneeskunde berusten aanvankelijk bij dierenartsen met bijzondere belangstelling voor de nieuwe, chemische bijdragen aan de diagnostiek. Als na de tweede wereldoorlog de technische mogelijkheden voor klinisch-chemisch onderzoek toenemen, gaan deze dierenartsen -zoals dat in de geneeskunde is gegaan- plaats gaan maken voor farmaceuten en chemici.

Kliniek voor Kleine Huisdieren

Zoals hierboven aangegeven, wordt in het begin van de twintigste eeuw door Wester een begin gemaakt met laboratoriumdiagnostiek.[14] Niet lang daarna krijgt H. Jakob (1911-1930) in 1911 zijn Kliniek voor Kleine Huisdieren. In dat houten noodgebouw op het terrein aan de Biltstraat is ook een laboratorium gevestigd.[15] Wat er voor onderzoeken plaatsvonden is maar beperkt bekend. Een van de eerste meldingen van klinisch-chemisch onderzoek door Jakob betreft een onderzoek naar galkleurstoffen in urine.[16] Jakob was geen minnaar van gecompliceerde laboratoriumonderzoekmethoden. Maar hij erkende er de waarde van en achtte ze onmisbaar, vooral om in diepgaande wetenschappelijke problemen meer klaarheid te brengen.[17] In 1923 verhuist de Kliniek voor Kleine Huisdieren naar een permanent, stenen gebouw aan de Alexander Numankade. Jakobs opvolger A. Klarenbeek (1930-1945) maakt in 1931 melding van het vaststellen van uremie bij honden.[18] Een jaar later wordt, tezamen met de eerste vrouwelijke dierenarts in Nederland, J. Voet, bericht over onderzoek van urine op eiwit, galkleurstoffen en bloed, als ook over de microscopie van het urinesediment.[19]
De eerste analiste, mw. P.M. de Vries, deed in 1941 haar intrede. Zij werd in 1943 opgevolgd door mw. P.G. Schuring die tot 1966 verbonden bleef aan de Kliniek voor Kleine Huisdieren. Op kosten van de Utrechtse apotheker J.H. Meijers (in deeltijd farmacologisch actief in de kliniek) werd zij in 1944 vergezeld door mw. A. Bakema-Mandersloot.[20] Toen Meijers in 1947 ontslag nam verloor de kliniek deze analiste.
Na de benoeming van G.H.B. Teunissen (1947-1971) bij de Kliniek voor Kleine Huisdieren werd in 1948 mw. W. Langebeeke als tweede analiste aangesteld.[21] Gezien de ontwikkelingen in de klinische chemie werd het geleidelijk aan duidelijk dat het klinisch-chemisch onderzoek ten behoeve van de diagnostiek van patiënten steeds belangrijker zou worden en het beste kon plaatsvinden in één centraal biochemisch laboratorium voor de gehele faculteit. Die zienswijze werd niet gedeeld G. Wagenaar (1957-1980) die in 1958 de farmaceut A.J.H. Schotman aantrok als biochemicus voor de Kliniek voor Inwendige Ziekten der Grote Huisdieren. Voorlopig bleef Teunissen zich daarom behelpen met de inbreng van de genoemde analisten. Rond 1960 waren de woensdagmiddagen in het laboratorium gereserveerd voor de uitvoering van de glucosebepalingen. Het laboratorium ging dan op slot. Er werden gemiddeld zo'n 7 bepalingen uitgevoerd maar dat aantal kon wel op lopen tot 10. In die dagen behoorde het onderzoek naar glucose tot de categorie moeilijke en complexe bepalingen.[22] Tot 1961 werd 'zijn' laboratorium 'bemand' door twee analisten (mw. P.G. Schuring en mw. W.C. Ros) die hun opdrachten voor voornamelijk eenvoudig klinisch-chemisch werk kregen van de clinici die ook de resultaten interpreteerden.[23]
Dat eenvoudig klinisch-chemisch onderzoek werd door Teunissen niet meer voldoende geacht. Door de houding van Wagenaar moest Teunissen wel op zoek gaan naar een eigen klinisch chemicus. In 1961 werd C.J.G. van der Horst, afkomstig van het Laboratorium voor Medisch-Veterinaire Chemie, bij de Kliniek voor Kleine Huisdieren aangesteld voor de inrichting van een klinisch-chemische afdeling. Zij verliet in 1965 de kliniek omdat ze niet wilde verzanden in de routine van de klinische chemie. Ze heeft haar loopbaan voortgezet bij het onderzoekslaboratorium van de Kliniek voor Verloskunde.[24] Pas in 1969 werd zij opgevolgd door H.J. Hendriks (Afb. 1.), eveneens afkomstig van het Laboratorium voor Medisch-Veterinaire Chemie. Deze kreeg, met uitzicht op de verhuizing naar de Uithof, de ruimte en de materiële mogelijkheden om een klinisch-chemisch laboratorium op te zetten dat onder zijn leiding zowel aan de eisen van het klinisch als van het wetenschappelijk onderzoek ging beantwoorden.[25] In 1971 wordt J.J. de Bruijne naast Hendriks aangesteld als tweede klinisch chemicus.[26]
Omdat de klinische chemie bij gezelschapsdieren nogal afwijkt van die van de mens moesten laboratoriummethoden, die ontwikkeld waren voor onderzoek bij mensen, worden aangepast. De afdeling "intensive care" van de kliniek en de perifere praktijk vroegen om gemakkelijke en betrouwbare bepalingsmethoden. Bekende methoden werden getest en zo nodig werden nieuwe methoden ontwikkeld. Veel aandacht werd besteed aan de uitvoering van onderzoek op microliter niveau, waardoor de benodigde hoeveelheid bloed – en dus ook chemicaliën - tot een minimum kon worden beperkt.[27]
Rond 1970 is R.J. Slappendel op bescheiden schaal begonnen met een hematologisch laboratorium, dat in de Uithof een gerenommeerd laboratorium werd.[28] Met de aanstelling in 1985 van J.T. Lumeij om de kleine zoogdieren, vogels en bijzondere dieren voor zijn rekening te nemen, kwam er ook aandacht voor het klinisch-chemisch onderzoek, de hematologie en het urineonderzoek bij deze dieren.[29]
Aan het begin van de tachtiger jaren van de twintigste eeuw is het laboratorium begonnen, bij wijze van proef, met dienstverlening aan practici op commerciële basis.[30]

Kliniek voor Inwendige Ziekten der Grote Huisdieren

Ook bij de Kliniek voor Inwendige Ziekten was er rond het begin van de twintigste eeuw een laboratorium. In dat laboratorium moet het al genoemde onderzoek naar urobilinurie bij paarden en koeien door Wester uit 1912 hebben plaatst gevonden. In eerste instantie ging het daarbij om de reactie op urobiline in urine van paarden en koeien.[31] Vervolgens werd dat uitgebreid naar urobilinurie bij dieren in het kader van onderzoek naar de leverfunctie.[32] In 1915 meldt Wester in een artikel over de 'Boosaardige Kopziekte' een sterke leukopenie bij bloedonderzoek van een rund.[33] Voorts wordt door hem in 1920 gepubliceerd over hemoglobinurie bij runderen.[34]
Uit een publicatie uit 1921 van Wester blijkt dat er toen al heel wat klinisch-chemisch onderzoek plaats vond, ondermeer in het kader van spierproblematiek bij paarden. Naast bepalingen in bloed van calcium, kalium, natrium, magnesium, melkzuur, ureum en suiker wordt bericht over hemoglobinurie. Hoogstwaarschijnlijk ging het hier toen niet om hemoglubinurie maar om myoglobinurie gezien de spierproblemen van de patiënten.[35] In de tijd van Wester waren myoglobinurie en hemoglobinurie niet makkelijk van elkaar te onderscheiden. Dat kon eigenlijk alleen spectrofotometrisch. Dat het inderdaad om myoglobinurie ging, blijkt uit een latere opmerking van Seekles.[36] Onderzoek op eiwit in urine en de bepaling van het soortelijk gewicht van urine behoorden eveneens tot het

Afb. 2. A.J.H. Schotman (1969-1987), de eerste en enige hoogleraar klinische chemie bij de faculteit Diergeneeskunde. Foto geleverd door Th. Wensing.

Afb. 3. L. Seekles (1938-1967), hoogleraar bij de faculteit Diergeneeskunde in zijn uitmonstering van eredoctor en ereprofessor van de universiteit van Madrid. Schilderij aanwezig bij het Departement Biochemie en Celbiologie.

arsenaal van het laboratorium van de kliniek.[37] Er vond ook enig bloedonderzoek plaats.[38] Hoewel het bloedonderzoek in theorie reeds bekend was in de veeartsenijkunde, werd het aanvankelijk weinig gedaan. Het raakte voor het eerst ingeburgerd in de kliniek van Wester.[39]
J.A. Beijers (1939-1956) deed als assistent van Wester nogal wat bepalingen in bloed, ondermeer in het kader van het melk- en kopziekte onderzoek. Beijers zegt daar later over dat hij in 1918 de enige in Europa was die iets afwist van bloed van huisdieren.[40] Beijers promoveerde bij Wester op klinisch-chemische bepalingen voor onderzoek naar urobilinurie en icterus bij plantenetende huisdieren.[41] Pas na de vaste aanstelling van Beijers komt er een analiste op het laboratorium.[42]
Bij de benoeming van G. Wagenaar (1957-1980) als opvolger van Beijers, was er een analiste, mw. P. Borsje. Haar werk bestond overwegend uit eenvoudig bloedonderzoek, ondermeer met een zeer ouderwetse microscoop.[43] Volgens Wagenaar zijn inwendige ziekten niet altijd eenvoudig te diagnosticeren. Met het bekende lichamelijk onderzoek tezamen met eenvoudig bloedonderzoek kan in 1957 niet meer worden volstaan. Bij diverse ziektebeelden was een uitgebreid laboratoriumonderzoek noodzakelijk om tot een goede diagnose te komen. Aanvankelijk werd nog wel een beroep op het Laboratorium voor Medisch-Veterinaire Chemie gedaan. Maar volgens Wagenaar kon dat laboratorium op den duur niet voldoen aan de vraag van zijn kliniek. Juist bij de patiënt was vaak een snelle laboratoriumuitslag noodzakelijk.[44] Wagenaar tilt de klinische chemie bij de Kliniek voor Inwendige Ziekten op een hoger plan door de aanstelling in 1958 van A.J.H. Schotman (Afb. 2) als klinisch chemicus. Schotman kreeg de opdracht een goed laboratorium voor de kliniek in te richten. Dat was geen eenvoudige taak. Hij wist niet wat de dierenartsen van hem zouden willen weten en omgekeerd wisten de dierenartsen niet wat ze van de farmaceut konden verwachten. Door het werk van Schotman kwamen clinicus en chemicus dichter bij elkaar. In 1965 promoveerde hij bij Wagenaar op een proefschrift over hyperlipemie bij pony's.[45] Hij werd in 1969 benoemd tot lector. Bij algemene maatregel van bestuur werden alle lectoren in 1980 hoogleraar en zo werd Schotman de eerste en naar later blijkt de enige hoogleraar in de klinische chemie der grote huisdieren, tot zijn emeritaat in 1987.
Aanstelling van Hendriks bij het klinisch-chemisch laboratorium voor Kleine Huisdieren en van Schotman bij dat van de Grote Huisdieren had een sterke invloed op de werkwijze in de klinisch-chemische laboratoria. Door de aanschaf van apparatuur en invoering van nieuwe analysemethoden werden de mogelijkheden voor de diagnostiek aanzienlijk vergroot. Langzaam maar zeker breidden de laboratoria hun werkzaamheden uit, hetgeen een toename van het aantal analisten tot gevolg had. In 1970 werd Th. Wensing als tweede klinisch chemicus aan de staf van het laboratorium voor Grote Huisdieren toegevoegd.[46] In 1987 volgt Wensing Schotman op als hoofd van het laboratorium.
Het klinisch-chemisch onderzoek ten behoeve van de patiëntenzorg van de Buitenpraktijk was ondergebracht bij de Kliniek voor Inwendige Ziekten.[47] Ook dat van de Kliniek voor Verloskunde werd door C.H.W. de Bois (1964-1985) ondergebracht bij het laboratorium van Schotman.[48] Eigenlijk wilde de Bois, net als Teunissen en Numans één centraal klinisch-chemisch laboratorium voor de gehele faculteit. Met de aanstelling van Schotman door Wagenaar werd dat een gepasseerd station.
Op zich was deze actie van Wagenaar niet zo vreemd. L. Seekles (1939-1967) (Afb. 3) van het Laboratorium voor Medisch-Veterinaire Chemie pleitte al vóór de benoeming van Wagenaar voor een extra hoogleraar bij de Inwendige Ziekten, speciaal voor de stofwisselingsziekten. De faculteit deed voor die leerstoel een voorstel dat door curatoren werd goedgekeurd. Wagenaar zag dat niet zitten, vooral ook omdat de kandidaat D. Talsma bij Seekles gepromoveerd was.[49] Wagenaar vreesde dat zijn klinisch-chemisch werk dan door die aan te stellen hoogleraar zou worden verricht in het laboratorium van Seekles. Er bestond een grote mate van animositeit tussen die twee hoogleraren. Wagenaar heeft zich met succes verzet tegen die tweede leerstoel bij Inwendige Ziekten. De animositeit tussen die twee hoogleraren is eigenlijk niets nieuws onder de zon. Beider voorgangers, Wester en Sjollema, waren ook zeer op elkaar gebeten. Zij gunden elkaar het licht in de ogen niet.[50]

Omstreeks 1975/1976 zijn op het klinisch-chemisch laboratorium van Inwendige Ziekten nacht- en weekenddiensten ingesteld, ondermeer ten behoeve van de anesthesioloog van de Heelkunde, E. Lagerweij (1975-1994).[51] Deze diensten werden gestart in het kader van een gezamenlijk project van de Inwendige Ziekten en de Heelkunde over koliek bij paarden. Na diagnostiek en indicatiestelling bij de Kliniek voor Inwendige Ziekten werden de patiënten aangeboden aan de Heelkunde.[52] Die diensten zijn gestopt rond 1995, niet omdat er geen koliekpaarden meer binnenkwamen maar louter vanwege het kostenaspect. Door aanschaf van 'bedside'-analyseapparatuur is getracht een situatie te creëren die het mogelijk maakte ook voor de eigen kliniek de avond- en weekenddiensten van het laboratoriumpersoneel af te schaffen.[53]

Kliniek voor Algemene Heelkunde en Heelkunde der Grote Huisdieren

In de Kliniek voor Heelkunde was bij de benoeming van S.R. Numans (1951-1979) een laboratoriumruimte aanwezig waar enkel koffie werd gedronken.[54] Numans stelde in 1952 J. Bolhuis aan met de opdracht een laboratorium op te zetten ter ondersteuning van de diagnostiek bij patiënten en voor het wetenschappelijk onderzoek. Bolhuis was iemand met een HBS-B-diploma en geen kwalificaties in de laboratoriumsfeer. Om aan die opdracht te kunnen uitvoeren begon Bolhuis met een analisten-opleiding bij de Koninklijke Nederlandse Chemische Vereniging (KNCV). A.W. Kersjes (1980-1991) had aanvankelijk als promovendus (vanaf 1956) de leiding van het laboratorium. In 1954 werden de eerste laboratoriumbepalingen verricht, de vervaardiging en de beoordeling van bloeduitstrijkjes. Daarna nam geleidelijk het scala van laboratoriumbepalingen toe. Tussen 1955 en 1957 waren dat voornamelijk bepalingen in bloed van glucose en eiwit, en van de verdeling van de eiwitfracties via papierelektroforese. Na 1957 kwamen daar enzymbepalingen bij: alkalische fosfatase, glutamaat-oxaloactaat transaminase en creatine kinase. Naast de klinisch-chemische bepalingen in bloed werd ook synovia onderzocht in het kader van kreupelheidsonderzoek bij paarden. In 1963 werd ten behoeve van de anesthesie van patiënten bloedgasanalyse (Astrup) ingevoerd ter bepaling bloedgassen en het zuur-base-evenwicht. Met de uitbreiding van het scala aan laboratoriumonderzoeken werd ook de menskracht uitgebreid. Naast Bolhuis werden nog 3 analisten aangesteld, de dames A. Kuiken, J. Vermoten en M. Pollak . Deze analisten deden en passant ook bacteriologisch onderzoek.[55]

Laboratorium voor Medisch-Veterinaire Chemie

Aanvankelijk werd In de faculteit Diergeneeskunde het meeste klinisch-chemisch onderzoek niet in de klinieken verricht maar in het Laboratorium voor Medisch-Veterinaire Chemie (Afb. 4); in eerste instantie onder leiding van B. Sjollema (1918-1938) (Afb. 5) en later door zijn opvolger Seekles. De eerste klinisch-chemische publicatie vanuit het Scheikundig Laboratorium der Veeartsenijkundige Hoogeschool – voorloper van het Laboratorium voor Medisch-Veterinaire Chemie – is van 1918 van de hand van Sjollema. In die publicatie wordt melding gemaakt de bepaling van suiker in melk en urine. De bepalingen werden uitgevoerd door de chemica mw. E. Dingemanse.[56]
Uit de publicatielijst van de voorganger van Sjollema als leraar aan 's Rijks Veeartsenijschool met de leeropdracht natuur- en scheikunde, J.D. Van der Plaats (1881-1916), blijkt dat er bij hem geen sprake is geweest van klinische chemie.[57] Wel stond hij zijn collega Hamburger, die wel interesse had voor dat vakgebied, met raad en daad bij.[58]
Uit een publicatie van 1924 blijkt dat Sjollema toen al beschikte over een zeer uitgebreid scala aan klinisch-chemische bepalingen voor onderzoek van urine, bloed en melk, zoals aceton, acetylazijnzuur, β-hydroxyboterzuur, ureum, glucose, lipiden, kreatine, kreatinine, calcium, stikstof, chloor en fosfor.[59] Je zou kunnen zeggen dat Sjollema de 'godfather' is van de klinische chemie bij de Diergeneeskunde. Daarnaast is hij ook zeer verdienstelijk geweest voor de Nederlandse biochemie. Hij was een van de oprichters van de Nederlandse Vereniging voor Biochemie (NVB) in 1927 te Leiden en was van die vereniging de eerste voorzitter. Het is op z'n minst opmerkelijk te noemen dat Sjollema de eerste voorzitter werd van de Nederlandse Vereniging voor Biochemie, te midden van grote namen in de biochemische wereld uit de eerste helft van de twintigste eeuw, zoals J. Kluyver, E. Gorter, A.A. Hijmans van den Bergh, H.G. Bungenberg de Jong, W.E. Ringer en anderen. [60]
Seekles heeft het werk van zijn voorganger voortgezet. Dat verklaart mogelijk ook dat medewerkers van Seekles een grote rol hebben gespeeld bij de totstandkoming in 1947 van de Nederlandse Vereniging voor Klinische Chemie (NVKC). J. De Wael, conservator bij het Laboratorium voor Medisch-Vete-

Afb. 4. Het voormalige woon- en onderwijsgebouw uit 1877 dat in 1988 bij het vertrek naar de Uithof op de begane grond de vakgroep Veterinaire Farmacologie, Farmacie en Toxicologie en op de eerste en tweede verdieping de vakgroep Veterinaire Biochemie huisveste. Bron: Een eeuw veeartsenijkundig onderwijs 1821-1921 (Utrecht 1921) naast p. 236.

rinaire Chemie, en Th. Strengers, ook uit het laboratorium van Seekles, waren aanwezig bij de oprichtingsvergadering van de NVKC in Amsterdam.[61] De Wael werd de eerste secretaris van die vereniging, en Strengers werd een van de eerste penningmeesters van de NVKC en later ook voorzitter.[62] De Wael werd in 1951 klinisch chemicus bij de Kliniek voor Interne Geneeskunde van het Academisch Ziekenhuis in Utrecht, en Strengers werd dat in het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis in Amsterdam.[63] W.T.G.M. Smeets werd na zijn promotie bij Seekles klinisch chemicus te Eindhoven en A.H. Holtz, eveneens afkomstig van het laboratorium van Seekles, werd hoofd van de afdeling klinische chemie van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid te Bilthoven.[64] Een andere leerling van Seekles, J. Elema, werd hoofd van het klinisch-chemisch laboratorium van de Afdeling Kindergeneeskunde van het Academisch Ziekenhuis der Vrije Universiteit in Amsterdam.[65]
Het is niet overdreven te stellen dat 's Rijks Veeartsenijschool/Veeartsenijkundige Hoogeschool/faculteit Diergeneeskunde met Pekelharing, Hamburger, Sjollema en Seekles zeer belangrijk is geweest voor de humane klinische chemie in Nederland. Evenals zijn voorganger is ook Seekles verdienstelijk geweest voor de Nederlandse biochemie. Van 1950 tot en met 1953 was hij lid van het algemeen bestuur van de NVB.[66]

Niet alleen werd er veel klinisch-chemisch werk verricht voor het eigen onderzoek van Seekles, er werd ook onderzoek gedaan voor derden, zoals ondermeer blijkt uit het proefschrift van Kersjes[67] Minder bekend is het feit dat Seekles tot aan zijn emeritaat in 1967 dopingonderzoek bij paarden verrichtte met behulp van extern gefinancierde analisten. Onder leiding van Seekles werd in de oorlogsjaren Op verzoek van het toenmalig Centraal Bestuur voor het Draf- en Renwezen begon Seekles in de oorlogsjaren met onderzoek naar ongeoorloofde middelen in de paardensport. Na de oorlog moest dit onderzoek wegens geldgebrek worden gestaakt. In de jaren vijftig kon dankzij de terugkeer van de totalisator het dopingonderzoek onder zijn leiding worden hervat. Hij genoot als deskundige op dopinggebied ook internationaal een grote naam.[68]
De opvolger van Seekles, S.G. van den Bergh (1968-1993), is evenals zijn twee voorgangers bestuurlijk actief geweest in de biochemie in Nederland. Hij was vanaf 1966 lid van het algemeen bestuur van de NVB, secretaris/penningmeester van 1968 - 1972 en voorzitter in 1973.[69] Na zijn aantreden was het echter afgelopen met de chemie voor diagnostische doeleinden bij het Laboratorium voor Medisch-Veterinaire Chemie. Het credo van Van den Bergh was: "Ik wil graag met jullie klinische problemen meedenken maar ik ben niet jullie analist. Ik heb mijn eigen onderzoek". De naam van het laboratorium is ook niet lang daarna gewijzigd in Laboratorium voor Veterinaire Biochemie. Wel werd er vanuit zijn instituut/vakgroep onderwijs in die discipline geven aan studenten diergeneeskunde.

Onderwijs in de klinische chemie

Het onderwijs in de klinische chemie aan de faculteit Diergeneeskunde werd gegeven vanuit het Laboratorium voor Medisch-Veterinaire Chemie en dat is voor een deel nog steeds het geval. Ook al heeft dat laboratorium enkele naamswijzigingen ondergaan: Instituut voor Veterinaire Biochemie, Laboratorium voor Veterinaire Biochemie, Vakgroep Veterinaire Biochemie, Hoofdafdeling Veterinaire Basiswetenschappen - Afdeling Biochemie en nu Departement voor Biochemie en Celbiologie.[70] Bij opeenvolgende onderwijsvernieuwingen werd in de loop der jaren het onderwijs in de klinische chemie vanuit het Laboratorium voor Medisch-Veterinaire Chemie en de opvolgers van dat laboratorium sterk verminderd. Dit betreft zowel de hoorcolleges als ook de practica. In 1965 kregen de studenten in het derde studiejaar nog 20 practica klinische chemie.[71] Enkele jaren later was dat aantal teruggelopen tot 10. In 1978 waren het er nog maar 6. Dat aantal werd in 2001 verder teruggebracht tot 3. Dat had niet te maken met het overhevelen van practica naar andere Instituten/Vakgroepen/Departementen maar wel met ontwikkelingen in de onderwijsfilosofie en ook met die in de klinische chemie. In 1965 leerden de studenten nog hoe een bepaling voor calcium of magnesium uitgevoerd moest worden. In 1978 was dat niet meer het geval. De bedoeling van de practica was toen niet meer om de student met alle denkbare klinisch-chemische bepalingen te confronteren maar slechts om een illustratie/demonstratie te geven van de mogelijkheden van het klinisch-chemisch laboratoriumonderzoek. Ook de ontwikkelingen in de "droge chemie" met teststroken voor kwalitatieve en kwantitatieve bepalingen van urine- en bloedvariabelen hebben bijgedragen aan de vermindering van het aantal practica.

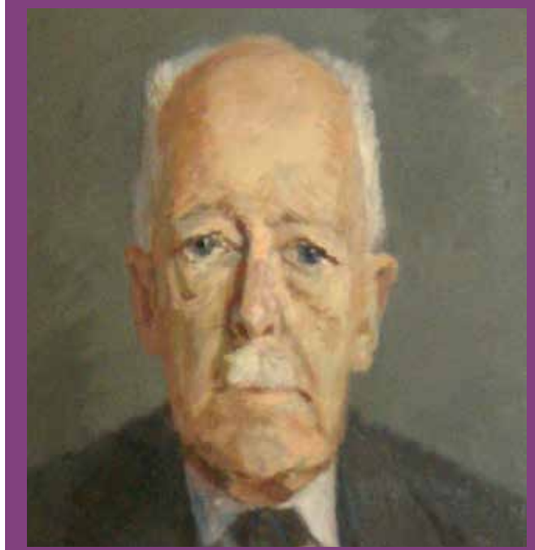

Afb. 5. B. Sjollema (1918-1938), leraar aan de Veeartsenijkundige Hoogeschool en vanaf 1925 hoogleraar bij de faculteit Diergeneeskunde. Schilderij aanwezig bij het Departement Biochemie en Celbiologie.

Tussen 1984 en 1987 werd bij de vakgroep Veterinaire Biochemie begonnen aan studenten Diergeneeskunde in het derde studiejaar tijdens het practicum Laboratorium Diagnostiek 'bedside'-apparatuur (Reflotronβ) te demonstreren (Afb. 6). Die apparatuur werd gedurende de practica aan de vakgroep uitgeleend door de firma Boehringer. Na enkele jaren hield die firma daarmee op. Rond het midden van de tachtiger jaren van de vorige eeuw stelde het faculteitsbestuur gelden ter beschikking voor de aanschaf van apparatuur die zou bijdragen aan onderwijsvernieuwing. De vakgroep heeft toen een aanvraag ingediend van f 40.000,- voor de aanschaf van 4 Reflotrons, 'bedside'-apparatuur voor de bepaling van klinisch-chemisch relevante variabelen door analytisch ongeschoolden zoals de practicus of zijn/haar assistente. Het faculteitsbestuur heeft vervolgens advies gevraagd aan de klinisch-chemici Wensing en de Bruijne. Die hebben het bestuur laten weten dat dierenartsen niet instaat zijn:

- De klinisch-chemische bepalingen uit te voeren, en
- De verkregen resultaten te interpreteren.

Kortom dierenartsen zijn hiervoor ongeschikt. Na dit arrogante negatieve advies van de klinisch chemici werd de aanvraag afgewezen. Vervolgens heeft de vakgroep zelf een Reflotronβ aangeschaft voor onderwijsdoeleinden om de studenten diergeneeskunde kennis te laten maken met de nieuwe ontwikkelingen op het gebied van de klinische chemie. Intussen heeft het UVDL satellietlaboratoria ingericht bij de departementen Paard, Landbouwhuisdieren en Gezelschapsdieren, mede om coassistenten kennis te laten maken met 'bedside'-apparatuur ('point of care chemistry') die steeds vaker gebruikt wordt in de veterinaire praktijk.[72]
Dit onderwijs in de klinische chemie is ook buiten de Utrechtse faculteit verzorgd. In 1998 werd onderwijs in die discipline door M.J.H. Geelen gestart aan de veterinaire faculteit van de Universiteit in Harare (Zimbabwe), gebruik makend van een collegedictaat en een practicumhandleiding uit Utrecht: 'Laboratory testing in Veterinary Medicine'.[73]

Schaalvergroting veterinair-klinische chemie

De schaalvergroting van de klinisch-chemische laboratoria voltrok zich bij de overgang naar de Uithof in een snel tempo. Die schaalvergroting is mede af te leiden uit de aanstelling van de Bruijne en Wensing bij respectievelijke het laboratorium van Gezelschapsdieren en dat van Inwendige Ziekten der Grote Huisdieren. De omvang van de klinische chemie zoals ondermeer moge blijken uit Afb. 7, doet vermoeden dat de klinische chemie in de diergeneeskunde zo langzamerhand volwassen is geworden. Toch moet die discipline bij de faculteit na het emeritaat van Seekles in 1967 een wat naar binnen gerichte indruk gemaakt hebben gezien het feit dat in het herdenkingsboek uit 1997 van de NVKC in het hoofdstuk over Klinische Chemie aan Nederlandse universiteiten geen klinisch chemicus van de faculteit lid is van die vereniging en er geen gewag wordt gemaakt van de klinische chemie bij Diergeneeskunde, wel van die bij Geneeskunde en Farmacie bij de Universiteit Utrecht (UU).[74]
De twee staafdiagrammen geven een aardig beeld van de ontwikkeling van het laboratoriumonderzoek binnen de

Afb. 6. Instructie van studenten diergeneeskunde voor het gebruik van de Reflotron tijdens de practica Laboratoriumdiagnostiek bij de vakgroep Veterinaire Biochemie. Foto van de auteur.

faculteit Diergeneeskunde in de loop van de tweede helft van de twintigste eeuw (Afb. 7).[75] Het laboratoriumonderzoek kon toenemen door voortgaande mechanisering en opkomende automatisering. De meeste aanvragen voor klinische chemie worden nu verwerkt door grote analyzers.[76]

Samengaan van de klinisch-chemische laboratoria van de faculteit Diergeneeskunde

Eind vorige eeuw heeft de laboratoriumdiagnostiek binnen de diergeneeskunde een ingrijpende organisatorische ontwikkeling doorgemaakt; van laboratoria die voornamelijk de eigen kliniek ondersteunden naar, in 2003, een gezamenlijk laboratorium voor de gehele klinische sector. De geschiedenis van het samenvoegen van de klinisch-chemische laboratoria van de faculteit Diergeneeskunde bestrijkt een periode van 2 decennia. De voornaamste drijfveer daarbij was het kostenaspect.

- In maart 1982 meldt het faculteitsbestuur van de faculteit Diergeneeskunde aan het College van Bestuur (CvB) van de Universiteit Utrecht (UU) dat ten gevolge van de door het CvB opgelegde korting op de personele middelen een aantal bezuinigings/reorganisatiemaatregelen is genomen. Een van de maatregelen betreft concentratie van het klinisch-chemisch laboratoriumwerk voor grote huisdieren van de vakgroepen Inwendige Ziekten, Heelkunde en Verloskunde bij de vakgroep Inwendige Ziekten der Grote Huisdieren. Het laboratorium van Heelkunde wordt in 1983 opgeheven. Het personeel wordt bij Inwendige Ziekten gedetacheerd en werkt onder de daar aanwezige leiding. Het samengaan van die laboratoria vloeide niet voort uit de landelijke TVC-operatie (Taakverdeling en Concentratie in het hoger onderwijs, 1983). Het samengaan van het laboratorium van Heelkunde met dat van Inwendige Ziekten was een TVC-operatie avant la lettre.
- Op 18 augustus 1997 stemt de faculteitsraad in met een

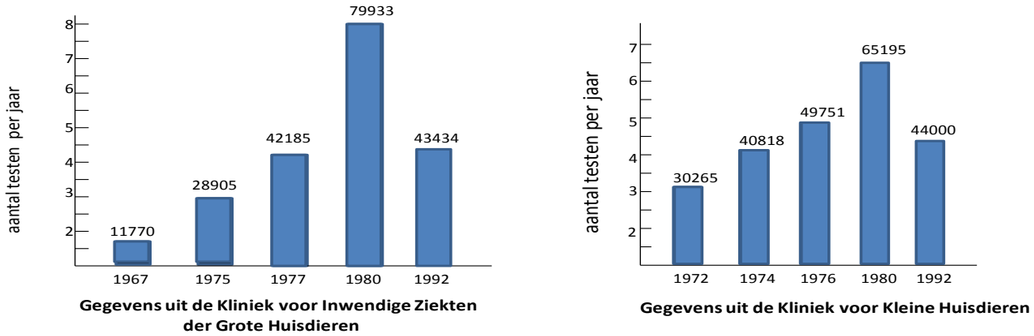

Gegevens uit de Kliniek voor Inwendige Ziekten der Grote Huisdieren

Gegevens uit de Kliniek voor Kleine Huisdieren

In beide gevallen was het patiëntenaanbod in de onderscheiden jaren nagenoeg gelijk!

Afb. 7. Staafdiagrammen die de schaalvergroting van de klinische chemie bij de klinieken van de faculteit Diergeneeskunde illustreren. M.J.H. Geelen, Handleiding Praktikum Laboratorium Diagnostiek (Utrecht 1993) 86.

voorstel van de laboratoriumcommissie uit april 1997 om de diagnostische laboratoria van de klinische sector uit de oogpunten van efficiëntie en kwaliteit op een zo centraal mogelijk gelegen locatie te centraliseren.

- Het Organisatieplan van de Klinische Sector uit juni 1998 meldt dat op middellange termijn gestreefd moet worden naar een verregaande functionele integratie van de laboratoria. Aangezien de realisatie van een centrale (nieuw te bouwen) faciliteit niet op korte termijn is te verwachten zal in fasen naar de gewenste eindsituatie worden toegewerkt.
- Op 22 december 1999 geeft de Stuurgroep Huisvesting faculteit Diergeneeskunde aan dat in het basisprogramma van eisen is besloten tot één centraal laboratorium met een oppervlakte van 3544 m2.
- De faculteit laat op 13 maart 2000 weten een verbetering van de bedrijfsvoering na te streven door centralisatie van een aantal diersoort-overschrijdende activiteiten. Bij de laboratoriumdiagnostiek zal dit worden gerealiseerd door bundeling van faciliteiten ter optimalisering van het gebruik van ruimten en apparatuur.
- In het Masterplan (ver-)nieuwbouw klinische sector Diergeneeskunde van 18 augustus 2000 wordt uitgegaan van centralisatie van de diersoort-overschrijdende laboratoria.
- In een verslag van de bijeenkomst van het Periodiek Overleg Klinische Hoofdafdelingen (POKH) van 27 september 2001 staat: "De voorzitter memoreert voor de goede orde het feit dat het POKH zich reeds positief heeft uitgesproken om laboratoria in één organisatie te verenigen, in welke vorm dan ook."
- Uit de vergaderstukken van de Stuurgroep Bouw Diergeneeskunde van 30 augustus 2001 blijkt dat men het eens geworden is over een unilocatie aan de Yalelaan op de plaats van de Apotheek. Het zou een centraal laboratorium moeten worden van ongeveer 2.000 m2. Uiteindelijk is 1660 m2 gebouwd, waarvan 380 m2 voor het klinisch-chemisch laboratorium. Die vermindering in aantallen m2 is in hoofdzaak het gevolg van ontdubbeling van taken en van financiële overwegingen.[77]
- Het Masterplan (ver-)nieuwbouw klinische sector Diergeneeskunde vermeldt in mei 2002 eveneens dat de keuze voor de locatie van het centraal laboratorium is gevallen op de plaats van de Apotheek (Yalelaan Noord).
- De verdergaande functionele integratie krijgt zijn beslag begin 2003 als het klinisch-chemisch laboratorium van Geneeskunde van Gezelschapsdieren (opvolger van de Kliniek voor Kleine Huisdieren) en dat van Inwendige Ziekten der Grote Huisdieren worden samengevoegd op de locatie van het laboratorium voor Inwendige Ziekten. Door asbestsanering kon dat samengaan niet op de locatie van het laboratorium van Gezelschapsdieren. De nieuwe eenheid heet vanaf dat moment Universitair Veterinair Diagnostisch Laboratorium (UVDL). Daarmee is dan de wens van Teunissen en later van Numans en de Bois voor één centraal laboratorium voor de klinische sector uiteindelijk toch in vervulling gegaan.

Vanaf de zestiger jaren van de vorige eeuw is de klinisch-chemische diagnostiek door toepassing van "droge"chemie in een teststrook voor een deel binnen het bereik van elke practicus gekomen. Voor de overige bepalingen moet de dierenarts de hulp inroepen van diagnostische laboratoria zoals het UVDL. Het klinisch-chemisch werk van het UVDL bestaat voor 20% uit diagnostiek voor de klinieken en voor 80% uit de afwikkeling van aanvragen van buiten.[78] Wat in begin van de tachtiger jaren van de twintigste eeuw is begonnen is als een proef bij de vakgroep Geneeskunde van Gezelschapsdieren is uitgegroeid tot de voornaamste activiteit van het UVDL.
Uit het jaarverslag van de faculteit Diergeneeskunde van 2003 blijkt dat het UVDL organisatorisch is ondergebracht bij het departement Geneeskunde van Gezelschapsdieren. Het laboratorium wordt geleid door een manager op HBO-niveau. Voor vakinhoudelijke steun kan hij terugvallen op een biochemicus en dierenartsen met hematologische/cytologische expertise.
In 2006 neemt het UVDL zijn intrek in de nieuwe faciliteit, het Jeanette Donker-Voet gebouw. Dit gebouw staat los van de klinieken. Logistieke problemen zijn grotendeels opgelost met een buizenpostsysteem.

De vacature Schotman

Het is niet eenvoudig om uit de beschikbare informatie een samenhangend beeld op te bouwen van de door de faculteit Diergeneeskunde gevolgde lijn bij de opvolging van Schotman als hoogleraar Veterinaire-Klinische Chemie der Grote Huisdieren.

- In december 1986, nog voor het emeritaat van Schotman, laat het Samenhangend Leerstoelen- en UHD-plan van de faculteit zien dat er een leerstoel klinische chemie moet komen die voor 0,6 fte bij de Veterinaire Basiswetenschappen, afdeling Biochemie, ondergebracht moet worden en voor 0,4 fte bij de Inwendige Ziekten der Grote Huisdieren. In maart 1989 staat dat nog steeds in het Samenhangend Leerstoelen- en UHD-plan.
- Op 7 mei 1991 stelt het faculteitsbestuur voor om de leerstoel Klinische Chemie in ere te herstellen.
- Uit de Bijdragen aan het ontwikkelingsplan RUU 1993-1997 van 25 oktober 1991 blijkt dat overwogen wordt de leerstoel Klinische Chemie, in het facultaire leerstoelenplan opgenomen voor 0,4 fte, om te zetten in een voltijds ordinariaat Klinische Chemie der Grote Huisdieren.
- Op 28 oktober 1991 vindt het faculteitsbestuur een 0,5 fte (pathobiochemie) en 0,5 fte (klinische chemie) toch beter.
- Het faculteitsbestuur praat op 26 november 1991 met de betrokken vakgroepen over de eventuele instelling van een voltijdse leerstoel Klinische Chemie.
- 20 maart 1992 komt er een profielschets voor de leerstoel Klinische Chemie
- Op 1 mei 1992 laat het faculteitsbestuur weten aan de faculteitsraad dat er definitief afgezien wordt van twee deeltijd-leerstoelen Pathobiochemie en Klinische Chemie.
- De faculteitsraad besluit op 13 mei 1993 dat de leerstoel Klinische Chemie der Grote Huisdieren opnieuw voltijds bezet kan worden
- 17 februari 1994 is de profielschets met de advertentie voor de leerstoel Klinische Chemie der Grote Huisdieren door de faculteitsraad vastgesteld. Ook is er dan een benoemingsadviescommissie.
- Op 10 maart 1994 verschijnt de advertentie voor de werving van een ordinarius Klinische Chemie der Grote Huisdieren in enkele landelijke dagbladen en het Tijdschrift voor Diergeneeskunde.
- Op 7 oktober 1994 meldt de benoemingsadviescommissie aan het faculteitsbestuur dat ze niet tot een eensluidend advies kan komen en dat zij daarom haar opdracht teruggeeft.
- In de faculteitsraadvergadering van 20 oktober 1994 wordt besloten om in de toekomst een nieuw profiel op te stellen en een nieuwe benoemingsadviescommissie in te stellen.
- In augustus 1996 staat er nog altijd een leerstoel Klinische Chemie in het overzicht van de leerstoelen van de faculteit Diergeneeskunde.

Van de voornemens van de faculteitsraad om een nieuw profiel op te laten stellen en een nieuwe benoemingsadviescommissie in te stellen is niets meer vernomen. Het hoogleraarschap Klinische Chemie sterft een zachte dood. In het organisatieplan klinische sector van juni 1998 is geen sprake meer van een hoogleraar Klinische Chemie der Grote Huisdieren. Vrijwel elke Nederlandse medische faculteit heeft een of zelfs meerdere (Groningen/UVA) hoogleraren klinische chemie. Het is onduidelijk waarom de faculteit Diergeneeskunde, met op z'n minst evenveel studenten als aan die faculteiten, nooit een vervolg heeft gegeven aan het hoogleraarschap van Schotman. Maar ook zonder hoogleraar klinische chemie timmert de faculteit aardig aan de weg in die discipline.[79]

Kwaliteitsbewaking van de klinisch-chemische analyses

Hoe zorgden de klinisch-chemici voor kwaliteitsbewaking van de door hen uitgevoerde bepalingen? In april 1949 begon de Wael, als lid van het bestuur van de NVKC, vanuit het Laboratorium voor Medisch-Veterinaire Chemie met rondzendingen aan klinisch chemici in den lande van waterige oplossingen van glucose, calcium, totaal eiwit en chloride. De enquêtes waren mede bedoeld om inzicht te krijgen in de meest gangbare bepalingsmethoden. In de humane geneeskunde is dit in 1954 voortgezet met de West-Europese enquêtes georganiseerd door de International Society of Clinical Chemistry.[80]
Wat deed de faculteit aan kwaliteitsbewaking van het klinisch-chemisch werk na 1954? Bij de Kliniek voor Kleine Huisdieren werd de kwaliteit van de klinisch-chemische analyses bewaakt door participatie in een kwaliteitscontroleprogramma van de externe organisatie Stichting Kwaliteits-bewaking Medische Laboratoriumdiagnostiek (SKML).[81]
Bij het laboratorium van de Kliniek voor Heelkunde werden aanvankelijk eigen controles gemaakt, maar na verloop van tijd werden controlemonsters gekocht bij de firma's die de apparatuur geleverd hadden. Zo werden van Radiometer, producent van apparatuur voor bloedgasanalyses, monsters betrokken met bekende waarden. Die monsters werden meegenomen bij de analyses van het patiëntenmateriaal.[82]
De kwaliteitsbewaking bij het laboratorium van Inwendige Ziekten was gebaseerd op intensief gebruik van commerciële controlesera.[83] Om de kwaliteit van de veterinair-klinische chemie in Nederland en daarbuiten te waarborgen is er vanaf 1987 door Wensing van het laboratorium van Inwendige Ziekten in samenwerking met G.H.M. Counotte van de Gezondheidsdienst voor Dieren in Deventer een internationaal controleprogramma opgezet: International Veterinary Sample Exchange Program (IVEP) (Afb. 8). Hierbij werden maandelijks monsters (bloed, serum, heparine-plasma en NaF-bloed) naar deelnemers (alle Gezondheidsdiensten voor Dieren in Nederland en vele veterinaire klinisch-chemische laboratoria in Europa) verzonden. Door de jaarlijkse evaluaties van de verkregen resultaten bleken de deelnemende laboratoria geleidelijk naar elkaar toe te groeien, hetgeen werd beschouwd als een teken dat het IVEP tot resultaat leidde. Met het vertrek van Wensing in 2001 is er een eind gekomen aan het IVEP.
Voor de interne kwaliteitscontrole wordt in het UVDL dagelijks gebruik gemaakt van monsters met 'bekende' waarden op ten minste twee concentratieniveaus. Daarnaast wordt er nog steeds deelgenomen aan het kwaliteitscontroleprogramma van de SKML.[84]
Een andere vorm van kwaliteitscontrole betreft die door de American Veterinary Medical Association (AVMA). Sinds 1973

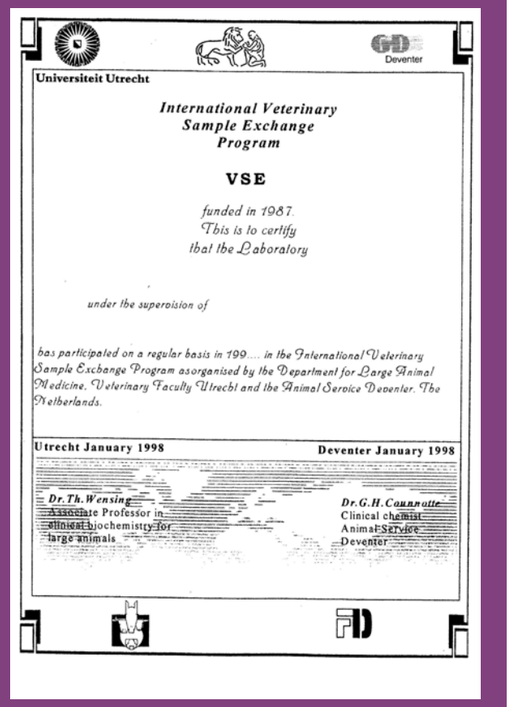
Universiteit Utrecht

Deventer

International Veterinary Sample Exchange Program

VSE

funded in 1987.
This is to certify
that the Laboratory

under the supervision of

has participated on a regular basis in 199.... in the International Veterinary Sample Exchange Program as organised by the Department for Large Animal Medicine, Veterinary Faculty Utrecht and the Animal Service Deventer, The Netherlands.

Utrecht January 1998 — Deventer January 1998

Dr. Th. Wensing
Associate Professor in clinical biochemistry for large animals

Dr. G.H. Connotte
Clinical chemist
Animal Service
Deventer

Afb. 8. Kwaliteitsbewaking van de klinische chemie bij landbouwhuisdieren met het International Veterinary Sample Exchange Program. Uit de privécollectie van Th. Wensing.

is de Utrechtse faculteit Diergeneeskunde geaccrediteerd door de AVMA. Elke 7 jaar beoordeelt de AVMA de faciliteiten, de personele inzet, het onderwijs, het onderzoek en de patiëntenzorg. De AVMA doet aanbevelingen voor een beter functioneren van de faculteit. In geen van de evaluatierapporten wordt een aanbeveling gedaan met betrekking tot de klinische chemie. In het evaluatierapport van 1992 staat over de klinische chemie en andere ondersteunende disciplines: "they meet the Essential".[85]

Conclusie

De klinische chemie bij 's Rijks Veeartsenijschool, voorganger van de faculteit Diergeneeskunde, begint in 1900 met een publicatie van H.J. Hamburger over onderzoek naar nierfunctie en stofwisseling door meting van de fragiliteit van rode bloedlichaampjes. Met de benoeming van de clinicus J.J. Wester in 1907 werd in toenemende mate de klinische chemie ingeschakeld bij het stellen van diagnoses bij de veterinaire patiënten. Het meeste klinisch-chemisch onderzoek gebeurde aanvankelijk niet bij de klinieken maar in het Laboratorium voor Medisch-Veterinaire Chemie onder leiding van B. Sjollema en zijn opvolger L. Seekles. Door de aanstelling in 1958 van A.J.H. Schotman als klinisch chemicus bij de Kliniek voor Inwendige Ziekten der Grote Huisdieren en van C.J.G. van der Horst in 1961 bij de Kliniek voor Kleine Huisdieren werd het belang onderstreept van de klinische chemie voor de kliniek. Door sterke verbetering van apparatuur, mechanisering en automatisering maakte de klinische chemie bij diergeneeskunde in de tweede helft van de vorige eeuw een enorme ontwikkeling door. Uit kostenoverwegingen werden in 2003 de afzonderlijke laboratoria van de klinische sector samengevoegd tot het Universitair Veterinair Diagnostisch Laboratorium (UVDL), het gezamenlijke laboratorium van de klinieken in een nieuw gebouw, het Jeanette Donker-Voet Gebouw.

Bronnen en noten

Naast gesprekken met enkele direct betrokkenen (J. Bolhuis, R.J Slappendel, E. Lagerweij, A.W. Kersjes, Th. Wensing, J.P.H.M. Vossen en P. Brunt), raadpleging van publicaties in het Tijdschrift voor Veeartsenijkunde en de opvolger daarvan, het Tijdschrift voor Diergeneeskunde en bestudering van verslagen van de vergaderingen van de faculteitsraad en het faculteitsbestuur in het archief van de faculteit Diergeneeskunde zijn de volgende bronnen geraadpleegd:

Noten

1 Over Jeanette Donker-Voet zie: Ingrid van der Gaag, 'Dr. Jeanette Donker-Voet, eerste vrouwelijke dierenarts in Nederland', *Tijdschrift voor Diergeneeskunde (TvD)* 125 (2000) 8-10.
2 In de drie standaardwerken over de geschiedenis van de diergeneeskunde in Nederland komt dit onderwerp niet aan bod. *Een eeuw veeartsenijkundig onderwijs 1821-1921 (Utrecht 1921); C. Offringa, Van Gildestein naar Uithof. 150 jaar diergeneeskundig onderwijs in Utrecht (Utrecht 1971); J. Wester, Geschiedenis der veeartsenijkunde (Utrecht 1939).*
3 J.J. Heeren e.a., *Klinische Chemie in Nederland, 50 jaar KNCV 1947-1997* (Utrecht 1997); J. Büttner, 'Clinical chemistry as a scientific discipline: historical perspective', *Clinica Chimica Acta* 232 (1994) issues 1.2 en 1.9; L.J. Kricka & J. Savory, 'International year of chemistry 2011: a guide to the history of clinical chemistry', *Clinical Chemistry* 57 (2011) 1118-1126; N. Mani, 'The historical background of clinical chemistry', *Journal of Clinical Chemistry and Clinical Biochemistry* 19 (1981) 311-311.
4 Heeren e.a., *Klinische Chemie in Nederland* (n. 3) 13.
5 *Ibidem*, 30.
6 *Ibidem*, 35-36.
7 M.J.H. Geelen, *Handleiding Praktikum Laboratorium Diagnostiek* (Utrecht 1993) 85.
8 Wester, *Geschiedenis der veeartsenijkunde* (n. 2) 320.
9 H.J. Hamburger, 'Untersuchungen des Harns mittels kombinierter Anwendung von Gefrierpunkt- und Blutkörperchenmethode' *Centralblatt für innere Medicin* 21 (1900) 297-309.
10 Dat proefschrift wordt door Heeren e.a. aangemerkt als een klinisch-chemisch proefschrift. Na zijn overstap in 1901 van 's Rijks Veeartsenijschool naar de universiteit van Groningen heeft hij daar een klimaat geschapen dat uitermate gunstig was voor de ontwikkeling van de latere klinische chemie. Zie: J. Heeren e.a., *Klinische Chemie in Nederland (n. 3) 24, 221.*
11 Offringa *Van Gildestein naar Uithof, deel 1 (n. 2) 183.*
12 Ook het proefschrift van C.A. Pekelharing in 1874 wordt aangemerkt als een klinisch-chemisch proefschrift in J.J. Heeren e.a., *Klinische Chemie in Nederland* (n. 3) 24 en 222.
13 Wester, *Geschiedenis der veeartsenijkunde* (n. 2) 320.
14 J.J. Wester 'Over urobiline en urobilinurie bij dieren' *Tijdschrift voor Veeartsenijkunde (TvV)* 39 (1912) 834. Met de beschreven bepaling zouden leveraandoeningen bij paard en rund gediagnosticeerd kunnen worden.
15 I.M.E. Boor-van der Putten, *75 Jaar geneeskunde van gezelschapsdieren in Nederland,* 1911-1986 (Utrecht 1986) 75.
16 H. Jakob, 'Mededelingen uit de Kliniek voor Kleine Huisdieren en de afdeling Pharmakologie en Toxikologie van 's Rijks Veeartsenijschool te Utrecht' *TvV* 42 (1915) 347-381.
17 C. Offringa e.a., *Van Gildestein naar Uithof, 150 jaar diergeneeskundig onderwijs in Utrecht*. deel 2 (Utrecht 1981) 67. Er wordt hier gewag gemaakt van het bepalen van het soortelijk gewicht (sg) en het eiwitgehalte van urine.
18 A. Klarenbeek, 'Het kleine huisdier in het licht der geneeskunde' *TvD* 58 (1931) 177-187.
19 A. Klarenbeek en J. Voet, 'De diagnose der Weilsche ziekte bij den hond' *TvD* 59 (1932) 1372-1379; J. Voet is dezelfde persoon als Jeanette Donker-Voet (n. 1).
20 Boor-van der Putten, *75 Jaar geneeskunde van gezelschapsdieren*, (n. 15) 95.
21 *Ibidem*, 122-123.
22 Jaarverslag van de vakgroep van Gezelschapsdieren (Utrecht 1995) 32.
23 R.J. Slappendel, W.E. van den Brom en J.A. Mol, 'Ontwikkelingen in de laboratoriumsector', in: J.T. Lumeij & P.A. Koolmees (red.), *Een eeuw geneeskunde van gezelschapsdieren* (Utrecht 2011) 298.
24 Boor-van der Putten, *75 Jaar geneeskunde van gezelschapsdieren* (n. 15) 121-122.
25 Ibidem, 122.
26 Slappendel e.a., 'Ontwikkelingen in de laboratoriumsector' (n. 23) 319-320. In 1982 promoveerde de Bruijne in Utrecht op een proefschrift getiteld: *Ketone-body metabolism in fasting dogs*. Hij is in 1981 Hendriks opgevolgd als hoofd van het klinisch-chemisch laboratorium.
27 Boor-van der Putten, *75 Jaar geneeskunde van gezelschapsdieren* (n. 15) 164.
28 *Ibidem*, 122; Slappendel, e.a., 'Ontwikkelingen in de laboratoriumsector' (n. 23) 297-317.
29 Boor- van der Putten, *75 jaar geneeskunde van gezelschapsdieren* (n. 15) 153 en 181.
30 *Ibidem*, 164.
31 J.J. Wester, 'De diazoreactie bij paarden en runderen' *TvV* 39 (1912) 674-679, aldaar 676 De auteur maakt melding van de diazoreactie in urine op urobiline. Hij komt tot de conclusie dat die bepaling niet voldoet voor diagnostische doeleinden..
32 J.J. Wester, 'Over urobiline en urobilinurie bij dieren' *TvV* 39 (1912) 817-834. Door isolatie van urobiline volgens de methode van Schlesinger, in combinatie met kwantificering met een spectrometer, wordt nu een methode geïntroduceerd die wel voldoet voor diagnostische doeleinden.
33 J. Wester,'Boosaardige Kopziekte' *TvV* 42 (1915) 779-784.
34 J. Wester, 'Over haemoglobinurie bij runderen' *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* 64 (1920 IIA) 446-452.
35 J. Wester, 'Haemoglobinurie bij paarden' *TvD* 48 (1921) 89-116.
36 S.R. Numans & R. Schuursma, 'Herinneringen van de oud-hoogleraren Beijers, Ten Thije en Seekles' *Veterinair Historisch Genootschap, Cahier 3* (Utrecht 1999) 59.
37 J. A. Beijers, 'Functionele nier-diagnostiek bij onze groote huisdieren', *TvD* 49 (1922) 365-385.
38 J. Wester & J.A. Beijers, 'Drie gevallen van anaemie bij koeien na den partus', *TvD* 50 (1923) 365-371.
39 Wester, *Geschiedenis der veeartsenijkunde* (n. 2) 316.
40 Numans & Schuursma, 'Herinneringen' (n. 36) 20.
41 J.A. Beijers, *Urobilinurie en icterus bij onze plantenetende huisdieren*, proefschrift (Utrecht 1923). Het werk dat Beijers hier beschrijft is uitgevoerd in het kader van een onderzoek naar verbetering van de diagnostiek van leveraandoeningen.
42 Numans & Schuursma, 'Herinneringen' (n. 36) 19.
43 G.J. Binkhorst & R. Van Nieuwstadt, *Interne in de Uithof* (Utrecht 1994) 2.
44 Ibidem 3.
45 *Ibidem*, 3. Promotie Schotman in 1965 in Utrecht op een proefschrift getiteld: *Hyperlipaemie bij pony's*. Promotor G. Wagenaar.
46 De tweede klinisch chemicus van het laboratorium van de Kliniek voor Inwendige ziekten der Grote Huisdieren, Th. Wensing, werd in 1970 aangesteld. Hij promoveerde in 1973 op een vervolg van het onderzoek van Schotman getiteld: *Een nader onderzoek naar hyperlipemie (hyperlipoproteinemie) bij ponies*. Promotores: Schotman en Wagenaar.
47 Brief van A. Brand aan het faculteitsbestuur d.d. 22 juni 1982.
48 Met de overdracht van 1 fte werd het laboratoriumonderzoek van de Verloskunde ondergebracht bij het laboratorium van de Kliniek voor Interne Ziekten der Grote Huisdieren. Mededeling van Th. Wensing, toenmalig hoofd klinische chemie van dat laboratorium.
49 Numans & Schuursma, 'Herinneringen' (n. 36) 66. D. Talsma is in 1952 bij Seekles gepromoveerd. Zie over dit heikele onderwerp ook Offringa *Van Gildestein naar Uithof*, deel 1 (n. 2) 223-224.
50 *Ibidem*, 18.
51 Persoonlijke mededeling van E. Lagerweij (in 1975 benoemd tot lector en bij algemene maatregel van bestuur in 1980 tot hoogleraar) d.d. 4 maart 2010
52 Persoonlijke mededeling van A.W. Kersjes, juni 2013
53 Persoonlijke mededeling van Th. Wensing, d.d. 22 februari 2011
54 Persoonlijke mededelingen van J. Bolhuis, d.d. 10 december 2009. Aanvankelijk volgde Bolhuis een opleiding in de avonduren maar na enige tijd werd het een dagopleiding en moest hij 's avonds op de kliniek werken om de 'verloren' tijd in te halen, voornamelijk administratief werk. Het opzetten van een laboratorium moest natuurlijk niet te veel geld kosten.
55 Persoonlijke mededelingen van J. Bolhuis, d.d. 10 december 2009
56 B. Sjollema, 'Suikerbepaling in melk en urine' *Chemisch Weekblad* 15 (1918) 1483-1485. Sjollema vermeldt dat mej. E. Dingemanse de bepalingen uitvoerde. Elisabeth Dingemanse (1886-1952) is een chemica die naderhand haar sporen ruimschoots heeft verdiend in de chemie. Zij is in dienst getreden bij Organon voor de zuivering van insuline. Met anderen stond zij aan de wieg van de groei van Organon, een bedrijf dat zich met succes bezighield met het ontdekken en vervaardigen van geneesmiddelen. Zie hiervoor H.A.M. Snelders, 'De ontwikkeling van chemie en chemische technologie in de eerste helft van de twintigste eeuw' *De geschiedenis van de Scheikunde in Nederland*, deel 2, (Delft 1997) 153.
57 B. Sjollema, 'Lijst van gedrukte werken van Dr. J.D. van der Plaats' *TvD* 43 (1916) 494-500.
58 Offringa *Van Gildestein naar Uithof*, deel 1 (n. 2) 184.
59 B. Sjollema & J.E. van der Zande, 'Onderzoekingen over acetonaemie bij melkkoeien', *TvD* 51 (1924) 89-97, 131-141, 184-193 en 222-231.
60 Snelders, 'De ontwikkeling van chemie', (n. 56) 155.
61 Heeren, e.a., *Klinische Chemie in Nederland* (n. 3) 37-38.
62 *Ibidem*, 38, 50, 259.
63 *Ibidem*, 67 en 222
64 *Ibidem*, 48, 233.
65 Herinnering van de auteur: J. Elema en ik zijn enkele jaren samen werkzaam geweest op het Laboratorium voor Medisch-Veterinaire Chemie.
66 H. Beuker, M. Gruber en R. Matthijsen, *Nederlandse Vereniging voor Biochemie: de eerste 60 jaar* (Utrecht 1987) 119.
67 A.W. Kersjes, *Over synovia en synovitis*, proefschrift (Utrecht 1963). In het dankwoord van dit proefschrift worden zowel Seekles als zijn medewerker D.L. van Rheenen bedankt voor de geboden klinisch-chemische hulp.
68 Anonymus. 'Prof. Seekles overleden' *Paardesport en Fokkerij*, 15.03. 1979, 8.
69 Beuker e.a. *Nederlandse Vereniging voor Biochemie* (n. 66) 121.
70 M.J.H. Geelen e.a., *Handleiding voor de Practische Laboratorium Diagnostiek* (Utrecht 2007).
71 H.J. Hendriks & M.J.H. Geelen, *Pathologische chemie I (kwalitatief) en Pathologische chemie II (kwantitatief),* (Utrecht 1967).
72 J.A. Mol en E. Teske, 'Het Universitair Veterinair Diagnostisch Laboratorium (UVDL)', in: J.T. Lumeij & P.A. Koolmees (red.), *Een eeuw geneeskunde van gezelschapsdieren* (Utrecht 2011) 324.
73 M.J.H. Geelen & M.T. Tivapasi, *Laboratory Testing in Veterinary Medicine* (Utrecht 1998).
74 Heeren e.a., *Klinische Chemie in Nederland* (n. 3) 222-224.
75 Geelen, *Handleiding Praktikum* (n. 7) 86.
76 Mol & Teske, 'VLDL' (n. 72) 326.
77 Persoonlijke mededeling van P. Brunt, bouwcoördinator van de faculteit Diergeneeskunde, april 2013.
78 Persoonlijke mededeling van J.P.H.M. Vossen, manager Universitair Veterinair Diagnostisch Laboratorium, februari 2013.
79 Sinds 1963 is *Clinical Biochemistry of Domestic Animals* (Cornelius C.E. & Kaneko, J.J., eds) een van de meest vooraanstaande boeken op het gebied van de veterinaire klinische chemie. In de vierde (1989) en de vijfde (1997) druk staan bijdragen van medewerkers van de faculteit Diergeneeskunde in Utrecht: J.A. Mol & A. Rijnberk, 'Pituitary function'; A. Rijnberk & J.A. Mol, 'Adrenocortical function'; J.T. Lumeij, 'Avian Clinical Biochemistry' (5e druk). Ook in de zesde druk (2008) zijn deze hoofdstukken vanuit Utrecht verzorgd: J.T. Lumeij, B.P. Meij en J.A. Mol.
80 Heeren e.a., *Klinische Chemie in Nederland* (n. 3) 230.
81 Persoonlijke mededeling R.J. Slappendel, voormalig hoofd van het hematologisch laboratorium van het departement Geneeskunde van Gezelschapsdieren, d.d.2 juni 2009.
82 Persoonlijke mededeling van J. Bolhuis, d.d. 10 december 2009.
83 Persoonlijke mededeling van Th. Wensing, d.d. 22 februari 2011.
84 Mol & Teske, 'VLDL' (n. 72) 327.
85 Report of evaluation, American Veterinary Medical Association, 1992, 22-23.

Tussen Boer en Burger

Wij hebben ons bij het schrijven van ons boek *Tussen Boer en Burger, Diergeneeskunde in Nederland en de overzeese gebiedsdelen 1925-1950* (Rotterdam 2007) niet gerealiseerd, dat wij over een uitgebreidere documentatie over de Nederlandse Antillen hadden kunnen beschikken. Dit werd duidelijk, toen dr. E.J. van der Kuip ons benaderde en ons vertelde over de veterinaire geschiedenis van de Nederlandse Antillen. Dit gaf aanleiding tot een aanvullende of liever gezegd een vervangende tekst. Wij zijn de redactie van Argos zeer erkentelijk, dat wij de nieuwe tekst in dat blad mogen plaatsen.

Namens de redactie van *Boer en Burger*
E.P. Oldenkamp

De bestaande tekst (p. 352):

Nederlandse Antillen
In 1931 werd de eerste Nederlandse dierenarts, F.H. Sardeman, op Curaçao gestationeerd. Daarna volgde een dierenarts op Aruba. Pas na de Tweede Wereldoorlog waren meerdere dierenartsen op deze eilanden gevestigd. Zoals ook in Suriname waren de bestrijding van besmettelijke dierziekten, het voorkómen van de insleep van ziekten, de bevordering van de veeteelt en de uitvoering van de vleeskeuring hun belangrijkste werkzaamheden. Daarnaast was soms, zoals op Curaçao, de uitoefening van een particuliere praktijk toegestaan.
'Als S. [in 1931] op Curaçao aankomt, blijken daar op veterinair-hygiënisch gebied nog middeleeuwse toestanden te bestaan. Daarin dapper bijgestaan door zijn hoofdopzichter […] bindt hij de strijd ertegen aan. […]. In het kort zij vermeld, dat de bouw van een modern abattoir annex koelruimte, goed ingerichte markthallen, controle op maten en gewichten, meer efficiënte voorschriften voor de visserij, de oprichting van een Gouvernements-landbouwbedrijf en van een Gouvernementsveefokkerij op de creditzijde van S. kunnen worden geboekt. Zoals een van zijn medewerkers zich uitdrukte:"Mijnheer S. heeft aan [zijn werk op] Curaçao [een plaats in] de hemel verdiend"'.[26]

Vervangende tekst:

Nederlandse Antillen
De zes Nederlandse eilanden in de Caraïbische zee zijn klein en op Saba na nogal dor. Het grootste eiland is Curaçao. Curaçao heeft een natuurlijke, ruime, diepe, goed beschutte en goed verdedigbare haven. Het eiland heeft daardoor een belangrijke rol gespeeld in de slavenhandel en was ook daarvoor en daarna een belangrijk handelscentrum voor het Caraïbisch gebied. Tot voor kort is Curaçao het bestuurscentrum geweest. Na het beëindigen van de slavernij waren de plantages op Curaçao en de zoutpannen op Bonaire niet meer rendabel. St Eustatius heeft een korte periode van bloei gekend als een aanvoerhaven voor de opstandelingen tijdens de Amerikaanse vrijheidsoorlog, maar aan het begin van de twintigste eeuw waren de eilanden dun bevolkt en niet erg welvarend.
In 1915 startte de Shell een raffinaderij op Curaçao en in 1924 begon de Esso een olieoverslagbedrijf, gevolgd door een raffinaderij op Aruba, waardoor de welvaart enorm toenam en de bevolking van die eilanden sterk groeide met daarbij de vraag naar goed voedsel en hygiënisch toezicht.

In 1931 werd de eerste Nederlandse dierenarts, F.H. Sardeman, op Curaçao gestationeerd. In 1941 ging Sardeman met pensioen en vertrok naar Java om daar in de bergen het eind van de oorlog af te wachten. Hij werd opgevolgd door J.W.M. Diemont. Tot 1952 bleef Diemont de enige dierenarts op de Antillen. Diemont heeft deze functie vervuld tot hij in 1959 met pensioen ging. Op Curaçao en Aruba werden begin jaren dertig van de vorige eeuw voortreffelijke abattoirs met bijbehorende koelhuizen gebouwd, waar de dagelijkse gang van zaken geleid werd door keurmeesters. Pas in 1952 werd P. Sutmöller benoemd als Hoofd van de Veterinaire Dienst op Aruba en in 1954 kwam F.G. Poelma als tweede dierenarts naar Curaçao. Zoals ook in Suriname waren de bestrijding van besmettelijke dierziekten, het voorkómen van de insleep van ziekten, de bevordering van de veeteelt en de uitvoering van de vleeskeuring hun belangrijkste werkzaamheden. Daarnaast was de uitoefening van een particuliere praktijk niet alleen toegestaan, maar werd ook verwacht.
Frederik Hendrik Sardeman heeft na zijn afstuderen in 1906 eerst 8 jaar als paardenarts praktijk uitgeoefend in Nederlands Oost-Indië. Vervolgens heeft hij een paar jaar in Australië gewerkt in de schapenfokkerij. Daarna vertrok hij nogmaals voor een paar jaar naar Indië, waar hij in dienst was bij zowel het leger als bij het gouvernement. Teruggekeerd in Nederland heeft hij gewerkt als waarnemer en als keuringsveearts-bacterioloog in het abattoir van Amsterdam en bracht dus een veelzijdige ervaring mee voor zijn functie als gouvernementsveearts op Curaçao.

'Als Sardeman in 1931 op Curaçao aankomt, blijken daar op veterinair-hygiënisch gebied nog middeleeuwse toestanden te bestaan. Daarin dapper bijgestaan door zijn hoofdopzichter […] bindt hij de strijd ertegen aan. […]. In het kort zij vermeld, dat de bouw van een modern abattoir annex koelruimte, goed ingerichte markthallen, controle op maten en gewichten, meer efficiënte voorschriften voor de visserij, de oprichting van een Gouvernements-landbouwbedrijf en van een Gouvernements-veefokkerij op de creditzijde van S. kunnen worden geboekt. Zoals een van zijn medewerkers zich uitdrukte:"Mijnheer S. heeft aan [zijn werk op] Curaçao [een plaats in] de hemel verdiend"'.[1]

Sardeman vertrok weer naar Java en kwam daar vlak voor de Japanse invasie aan. Hij bracht de oorlog door in een gevangenkamp. Hij overleefde dit kamp en keerde na de oorlog terug naar Nederland maar zijn gezondheid was ernstig aangetast. Hij stierf in september 1950.

J.W.M. Diemont werd in Nederlands Indië geboren als zoon van een KNIL-officier en heeft daar meestal op buitenposten gewoond, wat zijn levenslange voorliefde voor het ongedwongen buitenleven heeft bepaald. Max Diemont studeerde in 1934 af. In die jaren was het moeilijk om in Nederland aan de slag te komen. Eerst heeft hij een paar jaar met zijn zware Harley Davidson door heel Nederland gezworven om in verschillende praktijken waar te nemen.
In 1938 kwam hij met één van de directeuren van de Curaçaose Handels Maatschappij (CHM), die met verlof was in Nederland, in gesprek over mogelijkheden van het opzetten van een commerciele visserij. Deze directeur raadde hem aan te wachten tot hij het plan met zijn mededirecteuren had besproken, maar Max was zo enthousiast voor het idee dat hij al zijn schepen in Nederland achter zich verbrandde en op eigen gelegenheid naar Curaçao kwam. Daar vernam hij dat de directie van de CHM besloten had zich toch maar niet in de visserij te interesseren. Terecht, de zee rond Curaçao, Aruba en Bonaire is glashelder, arm aan plankton en vrij arm aan vis. Een ideale zee voor toerisme, maar niet voor een commerciële visserij. Diemont heeft zich toen voor eigen rekening in de visserij gestort, wat geen groot succes werd.
Bij het uitbreken van de tweede wereldoorlog werd de reserve luitenant paardenarts Diemont in dienst opgeroepen en daar de Gouverneur van Suriname toen net een adjudant nodig had, ging hij in die functie naar Suriname. Zijn kort verblijf daar is in het verslag over Suriname gemeld. Toen Sardeman in 1941 uit Curaçao vertrok, werd Diemont weer uit militaire dienst ontslagen om deze op te volgen.

De Curaçaose samenleving was een complexe, waarin verschillende groepen naast elkaar leefden. In 1949 publiceerde A.

Van boven naar beneden
Foto 1 en 2: Verbetering van lokale varkensrassen. Rechts dierenarts Paul Sutmöller.
Foto 3: Transport van slachtrunderen (criollo x zebu) uit de Dominicaanse Republiek onder het toeziend oog van keurmeester Van Grinsven.
Foto 4 en 5: Slachthuis daterend uit het begin van de jaren 1930.

Hulshoff een roman Dorstig Paradijs, die speelde in deze samenleving. Heel Curaçao was er van overtuigd dat Max Diemont model had gestaan voor één van de hoofdfiguren in dit boek, de Wageningse ingenieur Feike Staatsma. Diemont ging altijd gekleed in een kaki overhemd en lange broek en hield zich verre van het sociale verkeer binnen en tussen de groepen, maar kon als de gelegenheid daarom vroeg, ouderwets hoffelijk en stijlvol zijn.

Eén van de gevallen, waarmee je in die jaren in de veterinaire praktijk op Curaçao regelmatig geconfronteerd werd, waren wonden, of een vochtige navelstreng of een purulente otitis externa, die geïnfesteerd waren met maden van de Amerikaanse schroefwormvlieg, in die tijd *Callitroga hominivorax* genoemd, nu Cochliomyia hominivorax. De aangetaste dieren leken er niet veel hinder van te hebben tot het moment dat een vitaal deel (b.v. het peritoneum) aangetast werd, waarna de dood spoedig volgde.
De therapie bestond uit het gieten van creoline in de wond, waarna de maden en masse uit de wond kroielden. Vervolgens werd de wond behandeld met levertraan. De levertraan hield de wondranden zacht en de schroefwormvliegen verre van de wond, waarna de wond vlot genas.

In die jaren werd in de meeste praktijken niet veel geopereerd. Max Diemont hield ook niet van de chirurgie. Toch kwamen ook toen mammatumoren bij honden regelmatig voor. Max Diemont had hiervoor een originele therapie ontwikkeld. Opzettelijk maakt hij huidwonden boven de tumor en hield vervolgens de hond onder controle. Als de maden eenmaal de tumor opgegeten hadden, bestreed hij vervolgens de maden. De schroefwormvlieg veroorzaakte grote economische schade in de zuidelijke staten van de Verenigde Staten. Curaçao heeft midden jaren ‘50 een rol gespeeld in de bestrijding van de schroefwormvlieg. Onderzoek had aangetoond dat de vrouwelijke vliegen maar één keer paren en dat het mogelijk was om de mannelijke schroefwormvliegen in een bepaald stadium van hun ontwikkeling met een bestraling steriel te maken zonder dat zij daarbij hun viriliteit verloren. Vanuit kleine vliegtuigjes zijn grote hoeveelheden steriele mannetjes boven het eiland losgelaten. Overal op het eiland stonden Petri schaaltjes met stukjes vlees om de daarop gelegde eitjes te kunnen controleren. Zij bleken alle steriel. Zo is eerst de schroefwormvlieg uitgeroeid op Curaçao, vervolgens tijdens de wintermaanden op Florida en ten slotte ook in de andere Zuidelijke staten van de Verenigde Staten.

DR. E.J. VAN DER KUIP

Noten

1 Sm., ‘In memoriam Frederik Hendrik Sardeman’, *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 75 (1950) 937-939.

V.H.G. naar Hannover en Berlijn, een reisverslag

In vervolg op de twee jaar geleden geslaagde trip naar Parijs heeft een groep leden van het Veterinair Historisch Genootschap van 9 t/m 12 april 2013 een treinreis naar Duitsland gemaakt, opnieuw onder de intussen beproefde en gewaardeerde leiding van Jons Straatman.

Afb. 1a en 1b. Anatomisches Theater der Tierarzneischule, buitenaanzicht en binnenzijde collegezaal sinds 2011.

Veterinaire Faculteitsbibliotheek te Hannover

In 1778 werd de voorloper van de huidige faculteit opgericht als Ross-Arzney-Schule.
Aangekomen in Hannover werd de groep op het station verwelkomd door prof. dr. Johann Schäffer, die ons rondleidde in de Veterinaire Faculteitsbibliotheek annex archief.
Het gevaar van schimmelaantasting van papier wordt in dit uit 1899 daterende gebouw bestreden door de omgevingstemperatuur op 23°C te houden (in schril contrast met de kou buiten!). Prof. Schäffer vertelde boeiend over de ontstaansgeschiedenis van deze op ongeveer vijf na oudste Europese Veterinaire Faculteit. De Britse Koning George III was destijds keurvorst van Duitsland, en vrijwel alle activiteiten waren gericht op één diersoort, het paard. Dat moest goed kunnen lopen en eten, dus ontwikkelden de hoefsmederij en gebitsverzorging zich navenant. Via de vier Hippocratische ‘levenssappen’ passeerden behandelmethoden als aderlaten en urinedrijven.
Grote stellingen met (loodzwaar) instrumentarium namen ons mee naar antieke tijden. Nog dezelfde namiddag reisde het gezelschap door naar Berlijn.

Humboldt-Universiteit Berlijn

De volgende ochtend vertelde onze rondleider in Berlijn, dr. Martin Brumme, op de scheiding van oost en west in de Friedrichstrasse over het ‘Tränenpalast’, het voormalige administratiekantoor ter formalisering van de scheidsmuur.
Het terrein van de Humboldt Universiteit was het volgende doel dat dr. Brumme ons toonde. Deze Universiteit is in 1992 voortgekomen uit een fusie tussen de veterinaire vakgroep van de Humboldt Universiteit en de Vrije Universiteit Berlijn. Vertrouwde klinieken zoals Parasitologie, Levensmiddelenhygiene, Zoötechniek, Hondenkliniek (van latere tijd natuurlijk) en tenslotte Anatomie werden bekeken.

Anatomie

Dit laatste gebouw (afb) werd in opdracht van Koning Frederik Willem II in 1790 gebouwd door Langhans (die ook de Brandenburger Tor bouwde). Het is authentiek, schitterend gerestaureerd (2012), en voorzien van een charmante collegezaal (Tieranatomischen Theater) waaronder zich voorheen een ijskelder bevond ter conservering van de te bestuderen kadavers. Deze konden op een draaibare tafel omhoog getakeld worden tot op collegezaal-niveau.
Als slot van dr. Brumme’s rondleiding werd het hoofdgebouw getoond, met op de derde verdieping een forse feestzaal.

Medisch-historisch Museum Charité

‘s Middags toog het gezelschap naar het Medisch-historisch Museum Charité.
Historicus Tom Werner leidde de groep rond langs de gedeeltelijk vaste en gedeeltelijk wisselende collectie w.o. een schier onuitputtelijke collectie van soms heel oude preparaten in flessen. Interessant was het sectieboek, dat soms details gaf over de herkomst van enkele bijpassende preparaten. Voorts een wonderschoon en gevarieerd wandtableau van diverse galstenen, soms vele van één patiënt…
Er waren ooit tijden dat een anatomische les tegen betaling bijgewoond kon worden. Verder een fraaie collectie ‘wassenbeelden’ van menselijke gelaten met diverse oogafwijkingen. Werner benadrukte de periode waarin het bestaan van zoiets als bacteriën in bv. chirurgie niet aan de orde was of (vele jaren lang) wel vermoed werd maar óók ten stelligste ontkend werd. “De patholoog weet bijna alles, maar te laat”! Verder een langwerpige tank, waarin rond 1938 kinderen met poliomyelitis langdurig moesten verblijven (met het hoofd ‘buiten boord’) om d.m.v. wisselende onder- en overdruk de ademhaling te ondersteunen.

Museum für Naturkunde

De derde dag was tevens de laatste. In het museum werden wij rondgeleid door een jonge (5 weken eerder afgestudeerde) dierenarts. In de reusachtige ontvangsthal is een dinosaurus opgesteld uit Zuid Afrika van ruim 13m. hoog (Jura-periode): een humerus is manshoog, het gebit is een soort hark, waarmee in de boomkronen bladeren gegeten werden. Nekwervels hebben een soort ribben, die dienen ter stabilisering van de lange nek. Zij beletten echter het neerwaarts buigen van de nek tot aan de grond. Drinken moest dus uit de boomtoppen komen of het dier moest in zijn geheel te water. De vleesetende soorten lopen -in tegenstelling tot de planteneters- alleen op de achterpoten en hebben grijpklauwen aan de voorpootjes.

Topstuk was het fossiel van een Archaeopterix, de oervader van de vogels. Van de 10-30 miljoen soorten planten en dieren is thans amper 10% beschreven. De in flessen bewaarde preparaten bevatten hier geen formaline maar 70% ethanol op koele temperatuur, tegen verdamping.

De meeste deelnemers waren voor middernacht per trein weer thuis. Al met al een zeer aantrekkelijke en geslaagde manier om elders eens achter de veterinaire schermen te kijken!! Over twee jaar naar…???

WOLTER COOPS

Coupeertangen

De collectie diergeneeskunde van het Universiteitsmuseum bevat veel objecten die een beeld geven van verdwenen gebruiken en gewoonten. Een mooi voorbeeld is het couperen van paardenstaarten.

Al in de Oudheid werden staarten van paarden gecoupeerd en vanaf de zestiende, zeventiende eeuw gebeurde dit op grote schaal. Het couperen had vooral praktische redenen, zoals het voorkomen dat bij het zwaaien tegen de vliegen de staart verstrikt raakte in de leidsels van het tuig. In de achttiende eeuw raakte het couperen van paardenstaarten in de mode: een gecoupeerde staart werd gezien als esthetisch.

Bij het couperen werd de staart in de holte van de coupeertang gelegd en werd tussen twee wervels door geknipt. De bloedende wond werd dichtgebrand met een brandijzer.

In de loop van de twintigste eeuw kwam er steeds meer verzet tegen het couperen van staarten; uiteindelijk is dit gebruik pas sinds 2001 bij wet verboden.

BABKE AARTS

In de collectie van de Afdeling Diergeneeskunde van het Universiteitsmuseum bevinden zich veel bijzondere objecten. In deze rubriek worden objecten uitgelicht. Voor meer informatie zie de website van het Universiteitsmuseum Utrecht: http://www.uu.nl/NL/UNIVERSITEITSMUSEUM/COLLECTIE/DIERGENEESKUNDE/Pages/default.aspx en de site van de Numan Stichting: www.numanstichting.nl

Verschillende coupeertangen uit de negentiende en twintigste eeuw, vervaardigd uit o.a. hout en messing Pamflet, door T.D. Sigling in 1946 geschreven in opdracht van de Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren

Boekaankondiging

Maarten Th. Frankenhuis

Overleven in de dierentuin. De oorlogsjaren van Artis en andere parken

Rotterdam, 2010 Uitgevers, 2013. 176 blz., illustraties. (ISBN 978-94-90951-14-6), prijs: € 19,50.

Op de najaarsvergadering van 2008 heeft Maarten Frankenhuis een voordracht gehouden over 'Artis in oorlogstijd', de tekst is afgedrukt in *ARGOS* 40 (2009) 484-493. *Overleven in de dierentuin* mag wel gezien worden als een vervolg op en uitbreiding van deze voordracht, want in dit boek worden niet alleen de lotgevallen van Artis tijdens WO 2 beschreven, maar komen in een drietal bijlagen die van de andere Nederlandse dierentuinen aan bod, van de buitenlandse in bezet gebied en tenslotte ook die van de Duitse en van de Weense dierentuin Schönbrunn. De titel is meerduidig, want het gaat niet alleen over overleven van de dieren in oorlogstijd, maar ook over overleven van onderduikers in Artis, over de dierentuin als vlucht- en schuiloord. Niet de veterinaire zorg staat centraal, maar het reilen en zeilen van Artis in moeilijke jaren. In een aantal korte, helder en vlot geschreven hoofdstukken, wordt verteld over oorlogsdreiging en Duitse inval, het lot van de Joodse bestuurleden en de Joodse medewerkers. Bijzondere aandacht krijgt de directeur, Armand Sunier, die met het hoofd administratie Overgoor, inspecteur levende have Portielje en dierenarts Folmer er voor zorgde "dat Artis niet alleen is blijven voortbestaan, maar dat bovendien honderden mensen voor deportatie en hongerdood werden behoed". Uiteraard is de voedselvoorziening een belangrijk probleem en de hongerwinter. De hoofdstukken over de aanslag op het bevolkingsregister, sinds 1939 gevestigd in de concertzaal van Artis, en de gevolgen daarvan en het hoofdstuk 'Dieren aan het front' hebben eerder zijdelings te maken met de gang van zaken in Artis., maar ze passen heel goed in het tijdsbeeld.
Artis was in de oorlogsjaren, wat bezoekersaantallen betreft een succes, dat wordt prachtig beschreven in het hoofdstuk met de veelzeggende titel 'Moffen houden van beesten, wij van dieren'.
Overleven in de dierentuin is een boeiend en vlot geschreven boek, dat niet alleen vertelt over de lotgevallen van een dierentuin in oorlogstijd, maar ook laat zien hoeveel aandacht er was voor dierenwelzijn in barre tijden. Veel Amsterdammers hebben in die tuin de dagelijkse ellende van de bezetting even kunnen vergeten.

JAN BERNS

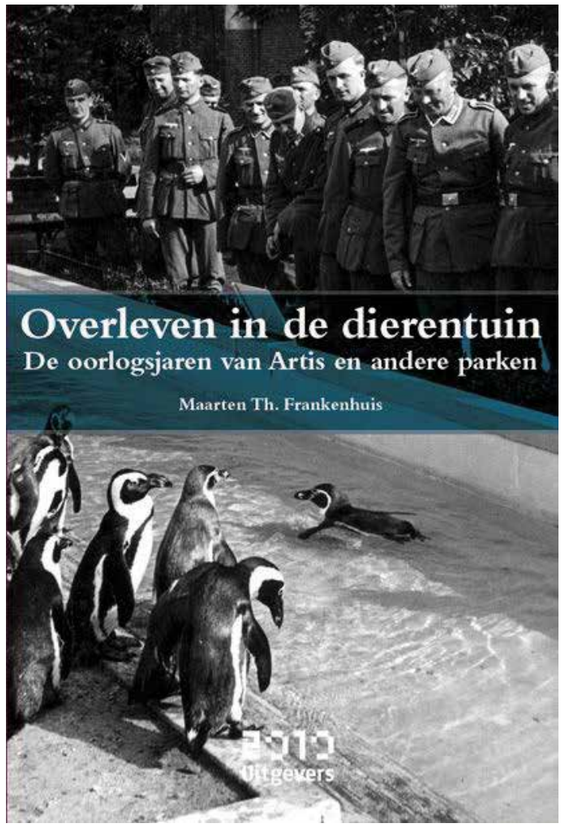

Boekbespreking

Peter Koolmees

Tussen mens, dier en samenleving. Korte geschiedenis van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde (1862-2012)

Houten, Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde 2013. 212 blz, Ill. Prijs € 65,00.

Tijdens de feestelijkheden ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de KNMvD in 2012 bestond voor de leden van de Maatschappij de gelegenheid zich in te schrijven voor een - gratis - exemplaar van een te verschijnen gedenkboek In het voorjaar van 2013 is dit verschenen, net te laat voor een recensie in het vorige nummer van *Argos*.

De auteur staat eerst stil bij de moeizame start van de Maatschappij. Na de oprichting van een Veeartsenijkundig Genootschap in Groningen in 1842 werden er her en der pogingen ondernomen om tot een bundeling van krachten te komen. Het doel om een landelijke vereniging te vormen bleek moeilijk realiseerbaar door onderlinge wrijvingen en de grote afstanden, die door het ontbreken van snelle verbindingen een sterke belemmering waren. Ook met de oprichting van de Maatschappij ter Bevordering der Veeartsenijkunde in 1862, met aanvankelijk slechts twee provinciale Afdelingen, Zuid-Holland en Utrecht en een Algemene Afdeling voor overig Nederland, was dit doel nog lang niet bereikt. Het duurde zelfs tot 1894 voor iedere veearts zich bij een provinciale Afdeling kon aansluiten. Desondanks is 1862 door de tijdgenoten steeds als beginjaar aanvaard.

Het gedenkboek is ingedeeld in perioden van globaal 25 jaar, waarbij de moeizame totstandkoming beschreven staat in hoofdstuk 1, *Van een moeizame start naar de eerste successen* (1847-1874). De Wet op de Uitoefening der Veeartsenijkunde van 1974 is de eerste mijlpaal. Het volgende hoofdstuk *Van veearts naar dierenarts* beschrijft een veel langere periode, van 1874 tot 1920, met als mijlpaal de Vleeskeuringswet, aangenomen in 1919. Inderdaad, zòlang heeft de Maatschappij moeten strijden voor een wet die toch voor de volksgezondheid van zo groot belang was. Beide wetten waren ook essentieel voor de maatschappelijke erkenning van het beroep en hebben daarnaast de inkomenspositie van de veeartsen verbeterd.

Het derde hoofdstuk heeft als titel *Een beroepsvereniging in crisis en oorlogstijd* (1920-1945). De veearts was dierenarts geworden, met sinds 1925 een universitaire status. De wankelmoedige houding in de oorlogstijd werd de Maatschappij bijna fataal, maar dat werd door het ingrijpen van de Afdeling Overijssel nog net ten goede gekeerd. Van de door de Duitsers ingestelde Dierenartsenkamer werd het overgrote deel van de Nederlandse dierenartsen wel lid maar door zeer effectief de verdere uitbouw te saboteren ging die snel ter ziele. We komen hier nog op terug. In de laatste oorlogsperiode was er geen sprake meer van enige activiteit, noch bij de inmiddels opgeheven Kamer, noch bij de Maatschappij. Het volgende hoofdstuk *Van de wederopbouw naar het eeuwfeest* beslaat de periode 1945-1962, waarbij aandacht wordt besteed aan de herstart na de oorlog en de georganiseerde dierziektenbestrijding. Bij het eeuwfeest in 1962 kreeg de Maatschappij het predicaat *Koninklijke*.

De volgende hoofdstukken beslaan steeds vijfentwintig jaar. In hoofdstuk 5 Nieuwe tijden, nieuwe uitdagingen(1962-1987) staat de differentiatie/specialisatie centraal. De voorheen goede betrekkingen met de Faculteit werden ernstig verstoord. Bij beide organisaties was er de overtuiging dat er binnen het beroep behoefte was aan specialisten, maar de kernvraag was: moet het diploma waarmee de dierenarts afstudeert de bevoegdheid blijven geven voor de onbeperkte uitoefening van het beroep? Conform de situatie in de EEG, nu EU, koos de overheid tenslotte voor de onbeperkte bevoegdheid, waarbij de specifieke bekwaamheid van de specialist grotendeels na de studie wordt verkregen. Uit de samenleving kwamen de eerste kritische geluiden over de geringe aandacht die de dierenartsen besteedden aan het welzijn van de dieren op de steeds grotere veeteeltbedrijven. Voorzitter Karsemeijer wees hier tijdens het eeuwfeest in 1962 op.

De titel van hoofdstuk 6 is *Uit de schaduw in het voetlicht* en beschrijft hoe de Maatschappij reageerde op de zojuist al genoemde kritiek, die versterkt werd door de beelden op TV van grote grijpers, waarin dieren bungelden, die afgemaakt waren in het kader van het 'ruimen' op grond van een mogelijke verdenking van besmettelijke ziekten. Ook het overmatig gebruik van antibiotica in de diergeneeskunde gaf onrust bij de bevolking. De politiek eiste een drastische vermindering. Anders dan vroeger kiest de Maatschappij ervoor om actief de publiciteit te zoeken en ook om samen met de overheid misstanden aan te pakken.

In een epiloog gaat Koolmees na hoe de Maatschappij altijd zowel een wetenschappelijke vereniging als een vakvereniging is geweest, met in de eerste zestig jaar van haar bestaan het accent op het eerste en daarna op het tweede, al is geen van beide aspecten ooit verwaarloosd. Ook slaagde de Maatschappij erin om de eenheid onder de dierenartsen te bewaren en de heel hoge organisatiegraad te behouden. In de loop van deze honderdvijftig jaar is er een aantal pogingen geweest om 'uit te breken', de laatste in 2003, maar de besturen wisten deze dissidenten steeds binnen boord te houden of weer binnen te halen. Inherent hieraan was dat de Maatschappij zich er voor hoedde om (al te) ferme standpunten in te nemen. Daardoor konden misstanden als het onverantwoord hoge antibioticagebruik, die wel gesignaleerd en beschreven werden, blijven bestaan. Dat dit gebruik inmiddels drastisch is verminderd, is helaas niet vermeld. Het uitkomen nà het jubileumjaar heeft het voordeel dat de wijze waarop de Maatschappij bij dit speciale lustrum stil stond nog kon worden 'meegenomen'.

De ondertiteling spreekt van een *Korte geschiedenis van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde*. Kort, dat was de opdracht aan de auteur. Een gedenkboek streeft altijd naar volledigheid, maar die in kort bestek weergeven is geen sine cure. Voor lezers van ons blad is het opmerkelijk dat er maar sporadisch noten in de tekst staan, maar ook dat behoorde tot de opdracht. Koolmees is overigens een gerespecteerd historicus en er is alle reden om te vertrouwen op de correcte weergave van zijn bronnen. Uiteraard heeft de auteur die wel vermeld in zijn literatuurlijst. De lezer, die bevestigd wil zien dat hij zelf een vooraanstaande rol gespeeld heeft in de geschiedenis van de Maatschappij, zal het boek moeten lezen: om de dezelfde reden ontbreekt ook een naamregister. Wel heeft de auteur een lijst van veertig door hem geïnterviewde personen opgenomen.

Aan de houding van de Maatschappij in oorlogstijd is veel aandacht besteed. De vereiste beknoptheid zal reden zijn waarom er niet nader is in gegaan op het feit dat Te Hennepe en De Gier zich na korte tijd in feite beijverd hebben om de Maatschappij te redden en de Dierenartsenkamer tot een mislukking te maken. Dat lag niet voor de hand: ze waren pro-duits en door de bezetter benoemd als resp. directeur van de Veeartsenijkundige Dienst en de Rijksseruminrichting en kort daarna ook als President en Vice-President van de Dierenartsenkamer. Ook heeft Pschorr, door de bezetter benoemd als Beaugtragte für das Veterinärwesen en daarmee als eerste verantwoordelijk voor de "gelijkschakeling" , zich na aanvankelijke bedreigingen onthouden van maatregelen tegen de Maatschappij. Ook heeft hij De Monyé, hoofd van het kantoor van de Dierenartsenkamer en een felle Nazi, niet gesauveerd, toen die door Te Hennepe werd ontslagen midden 1943. Ook de merkwaardige rol van Venema, waarnemend voorzitter van de Maatschappij, is niet nader belicht.[1] Dilemma's waren er aan beide zijden van de grillige grens tussen 'fout' en 'goed'.

Ook wordt de reden van het opheffen van de Vereniging van Vrouwen van Dierenartsen in 1988 niet vermeld. ("Onze" vrouwen waren de spil in onze eenmanspraktijken – de Code van 1940 somde zelfs de karaktereigenschappen waaraan zij dienden te voldoen - maar bij het ontstaan van Maatschappen werden ze overbodig en soms zelfs hinderlijk. Wat niet wegneemt dat er in Gelderland nog steeds een hechte club bestaat van niet meer zo jonge vrouwen, die nog met zekere regelmaat bijeenkomt). De feminisering van de beroepsgroep wordt kort behandeld, maar de Senioren komen er met een halve regel af, terwijl deze uithoek van de Maatschappij juist kan bogen op een heel grote opkomst. In het midden wordt gelaten van welke diersoorten de drie stukjes huid zijn, die in het nieuwste logo te zien zouden moeten zijn. Tenslotte, en van wezenlijk belang: het feit dat het dierenarts diploma nog steeds de algemene bevoegdheid geeft, ondanks de recente wijzigingen in het curriculum, had wel expliciet vermeld mogen worden. Wel is beklemtoond dat nascholing voor iedereen onmisbaar is en met name voor specialisten. De volksgezondheidsaspecten - anders nog wel eens minder prominent in de Maatschappij aanwezig - komen in alle hoofdstukken aan de orde en dat zal, gezien de speciale interesse van de auteur, niet verbazen.

De illustraties betreffen vaak kopieën van originele geschriften. In een kader staan korte levensbeschrijvingen van markante dierenartsen, vaak met foto. Omdat zij ook in de doorlopende tekst als actoren in het Maatschappijleven optreden is er door deze wijze van weergave soms een verdubbeling van tekstgedeeltes, maar storend is dat niet. Letterlijke citaten staan in rood, waardoor ze duidelijk te onderscheiden zijn van de lopende tekst.
Het wel heel kleine lettertype maakt het lezen overigens wel vermoeiend; de in rood weergegeven citaten zijn daardoor extra moeilijk leesbaar, zeker bij lamplicht. Tussenkopjes verhogen echter de leesbaarheid en maken terugzoeken een-

voudig, ook omdat ze in de inhoudsopgave zijn vermeld. De vormgever heeft voor een wat merkwaardige lay -out van deze tussenkopjes gekozen. De tabellen zijn bijzonder duidelijk omdat ze regel om regel met een grijze dan wel rode achtergrond zijn weergegeven. Ook het kleurgebruik in de grafieken verhoogt de leesbaarheid. Het harde kaft verhoogt de duurzaamheid van dit immers voor de *eeuwigheid* bestemde boek.

Hiermee heeft de Maatschappij haar historie up-to-date gemaakt. De geschiedenis van de Faculteit is voor het laatst in 1981 vastgelegd door C. Offringa (1925-1913)[2] en het tweehonderd jarig bestaan in 2021 zou een goed nieuw ijkpunt zijn. De historie van de Gezondheidsdienst in Friesland, later Noord-Nederland, is in 1995 beschreven[3], maar van de landelijke organisatie ontbreekt die nog. In 2019 is het honderd jaar geleden dat die eerste Gezondheidsdienst werd opgericht en dat zou aanleiding kunnen zijn om aan ontstaan en betekenis van de gezondheidsdiensten in het algemeen aandacht te schenken. Het Centraal Diergeneeskundig Instituut is in 2004, dus tamelijk recent en zeer uitvoerig beschreven.[4] Het Veterinair Staatstoezicht, ingesteld in 1870, bestaat in 2020 honderdvijftig jaar; het verdient een beter gedenkboek dan de Engelstalige poging in 1971[5] en de overigens lezenswaardige artikelen van Edel uit 2002 en 2003 over de relatie tussen de Veterinaire Dienst en de Veterinaire Inspectie voor de Volksgezondheid.[6]
De Faculteit, de Maatschappij, het veterinair staatstoezicht, het Centraal Diergeneeskundig Instituut en de Gezondheidsdiensten zijn de instituten waarop de practicus kan bouwen.[7] Zij hebben ieder op eigen wijze bijgedragen aan de ontwikkeling van praktijk en wetenschap en verdienen een goede geschiedschrijving. De Maatschappij kan weer even vooruit.

CARL KÖNIG

Noten

1 Uitvoeriger is hierop ingegaan in C.D.W König, *De Afdeling Gelderland van de Maatschappij voor Diergeneeskunde. Opgaan, blinken &verzinken* (Utrecht 2010) 129-162, 289-292. Verkrijgbaar bij R. Back 0573 252 570; € 7,50 excl. verzendkosten.
2 C. Offringa, *Van Gildestein naar Uithof. 150 jaar diergeneeskundig onderwijs in Utrecht*. 2 dln. (Utrecht 1971, 1981).
3 J. Hofman & P. Zandstra, *Door boerenhand en gezond verstand. 75 jaar diergezondheidszorg in Noord-Nederland* (Drachten 1995).
4 P. Verhoef, *"Strenge wetenschappelijkheid en practische zin". Een eeuw Nederlands centraal veterinair instituut 1904-2004* (Rotterdam 2005).
5 C.J.Q Kerstens, *Veterinary work in the Netherlands*. (Honderd jaar veterinair staatstoezicht) (Den Haag 1971).
6 W. Edel, 'Diergeneeskunde en volksgezondheid, ofwel veterinaire volksgezondheid', *Geschiedenis der Geneeskunde* 9 (2002) 222-223; ibid. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 128 (2003) 618-628.
7 Voorbeelden van de ontwikkeling van praktijken: Th.T. Adamse & H. Eggink, *De geschiedenis van de diergeneeskunde in Ooststellingwerf* (Oosterwolde 2008); C.D.W. König, *Twee eeuwen dierenartsenpraktijk in Doesburg* (n. 1) 275-312; A.J.M. Metz & H.W.F. Swart, *Den onontbeerlijken Vee Doctor. 126 jaar dierenartsenpraktijk Bergh* (Bergh 2000); € 7,50 excl. verzendkosten, H.W.F. Swart, 0314 33 07 45.

SPROKKELINGEN

J. Joquan, (Vétérinaire de Vitré), 'Sur une cause probable de la mammite infectieuse de la vache', *Receuil de Médécine Vétérinaire* 69 (1892) 494-495.

"

[……]
Ongeveer een jaar geleden werd ik te hulp geroepen bij een geval van mastitis bij een koe in een gemeente in Vitré. Na een pijnlijke zwelling was de uier van deze koe weer teruggekeerd tot ongeveer de normale omvang, maar ze bleef alsmaar kleine hoeveelheden melk geven die bedorven was, waterig en onbruikbaar. Ik zocht vervolgens vergeefs naar de oorzaak van deze verandering en besloot dit advies te geven, dat me bepaald niet bevredigde: "De koe is te vet, ze moet naar de slager en er moet maar een andere worden gekocht." Aldus werd gedaan.
Vier of vijf maanden later was de nieuwe koe op precies dezelfde wijze aangedaan als de eerste, maar deze koe verkeerde niet in een vette toestand zodat ik me niet kon veroorloven dat in verband te brengen met een ongelukkige mastitis. Dat dwong mij me in de zaak te verdiepen en elders te zoeken naar het vertrekpunt van de infectie van deze twee koeien. Na een rondje door de stal, wat zoeken en wat vragen stellen aan de veeverzorgster kwam ik erachter [….] dat het strooisel van de stal was verkregen van de strozakken die afkomstig waren van talloze afwisselende kostgangers. Waarschijnlijk bevond mijn vijand zich hier. Ik liet daarom afzien van het gebruik van dit stro en liet het vervangen door meer natuurlijk strooisel, te weten vers stro dat nog niemand van dienst was geweest. Ik behandelde de koe: zij genas.
Ik zou deze notitie niet gepubliceerd hebben als ik niet gesteund was door het derde, volgende feit; enige tijd geleden werd ik bij een kleine boerderij geroepen in de buurt van de stad om een mastitis te behandelen van dezelfde aard als de voorgaande. Ik liet niet na te vragen naar het strooisel; dat was afkomstig van een aankoop van stro, gedaan door het regiment infanterie van het garnizoen in Vitré, en had evenzo gediend voor stromatrassen voor de militairen. Ik wil hier geen commentaar op geven.
[….]
Tot op heden heb ik allerlei min of meer vage oorzaken beschuldigd, die bekend zijn en beschreven als toevallige oorzaken. Ik geloof nu de schuld te kunnen leggen bij één, zo niet een algemene, dan toch een frequente oorzaak van deze ziekte: de infectieuze aard van strooisel dat gediend heeft als vulling van stromatrassen.

"

Vertaling en bewerking: Dr. Bert Nederbragt

"

'De bezitters van 2 van deze raskatten kunnen voor 1 kat een toewijzing krijgen, de bezitters van 3 katten voor 2 enz., dus voor 1 kat minder dan men heeft. De bedrijfskatten zijn die, welke gehouden worden in winkels, kantoren, fabrieken, pakhuizen, opslagplaatsen enz. Zij worden gehouden als het beste middel tegen de muizen, die zo gaarne alles wat papier is vernielen of in winkels, pakhuizen enz. zich te goed doen aan onze schaarse levensmiddelen. Voor alle bedrijfskatten kan men een toewijzing krijgen. Dus ook als men slechts 1 bedrijfskat heeft. Toewijzingskaarten voor raskatten en bedrijfskatten moet men aanvragen aan het Rijksbureau voor Voedselvoorziening in Oorlogstijd, 't Spelderholt 22 te Beekbergen. Voor de huiskatten, verreweg het grootste aantal, vindt geen toewijzing van kattenbrood plaats. Ze behoren tot het gezin en moeten met de pot mee-eten'

"

Het onderscheid tussen ras- en gewone poezen – dit ter verduidelijking – was niet een sterk staaltje van consequent Duits nazi-denken, hoe opmerkelijk de overeenkomst ook mag zijn. Een anonieme stukjesschrijver in het *Algemeen Handelsblad* stipte het heel voorzichtig aan: 'Want zo de kat geen bonnetjes krijgt, of hij moet een raskat zijn, hoe is dat met onze eigen bonnetjes geschapen?'

P. Arnoldussen, *Poes in verdrukking en verzet 1940-1945* De Poezenkrant 57 (Amsterdam, 2013) 28-29.

Met dank aan Babke Aarts

Penicilline: Het vloeibaar goud

J.T. Zantinga praktiseerde als dierenarts te Gorredijk in Friesland vanaf 1927. Hij had een hele grote praktijk en was een van eersten die een collega aannam als assistent. Er waren veel zandwegen in zijn praktijk waar de auto soms niet door kon komen, dus moest er veel gefietst worden.

De fiets zat op de achterbumper van de auto en als de wegen ontoegankelijk werden, fietste hij verder met alle tassen op zijn rug. In 1947 kreeg hij een (kleine) hoeveelheid penicilline toegestuurd, geproduceerd door de Nederlandse Gist en Spiritus fabriek. Hij was altijd erg geïnteresseerd in nieuwe ontwikkelingen in de diergeneeskunde en experimenteerde onmiddellijk met de penicilline.

Ik had er wel van gehoord, maar voor ons was het een beetje een geheimzinnig medicijn dat infecties kon bestrijden zonder gebruik van bijvoorbeeld koortswerende middelen zoals antipyrine. Mijn vader noemde het 'vloeibaar goud voor de veterinaire praktijk'. Het 'goud' zou een totale ommekeer in het therapeutisch arsenaal van de practicus mogelijk maken. De oplosprocedure was een hele ceremonie want er mocht geen druppel verloren gaan!

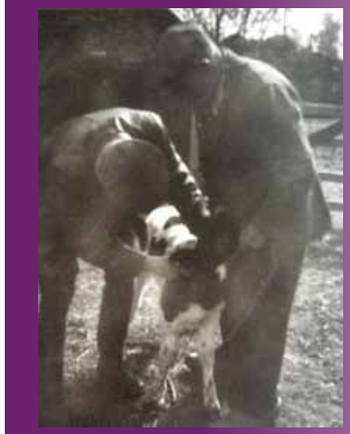

Foto uit de praktijk van J.T. Zantinga, jaren 1940

Hieronder wordt een overzicht gegeven van een aantal patiënten dat hij behandeld heeft, inclusief de resultaten. Deze gegevens zijn overgenomen uit het praktijkboek dat hij bijhield. Er was nog geen ervaring welke indicatie de meeste kans op succes zou bieden, daarom is de selectie van patiënten lang niet ideaal, zoals sommige resultaten laten zien.
Bij meer dan 50% van patiënten met mastitis gaf de behandeling met penicilline een goed resultaat. In totaal 50 kwartieren, waarvan 27 een goed resultaat hadden, 13 een negatief en 10 onbekend. Het gebruik van penicilline bij zieke dieren, met name bij vlekziekte bij het varken bleek een succesnummer te zijn. Hij gaf uit veiligheidsoverwegingen nog wel eerst het vlekziekte serum, maar het positieve resultaat kwam na de toediening van de penicilline.

MASTITIS
Dosering: 100,000^{E} plus 20 cc phosphaatbuffer. 3 x 7 cc infuus via tepelkanaal, 3 dagen achtereen.

Eigenaar	Diagnose	Dosering	Resultaat
1947			
W Stoelwinder	2 kwartieren		goed
LM de Jong	acuut		goed
W de Jong	geeft te weinig, meng infectie		
P Post	chronisch	3 x injectie	succes, wel recidief
H de Vries	menginfectie matig	3 x infuus	uiteindelijk goed
W. Hofstra	acuut chronisch		goed succes behoorlijk
JW de Haan	chronisch		matig tot goed
J Derkstra	acuut		goed
T Van Dam	chronisch (1 jaar)	2x injectie	goed
Y Hoekstra	chronisch	3x30,000^{E}	geen succes
J Veenland	chronisch	3 x infuus	goed
B Damen	chronisch	3x	goed
M Burema	2 kwartieren chronisch recidief	2x infuus	geen succes
E Visser	acuut	2x 50,000^{E}	slecht, bleek pyogenes te zijn
G Jonker	acuut	2x 50,000^{E}	?
J van Dam	sub acuut	2x50,000^{E}	?
H Mol	acuut	2x50,000^{E}	goed
S de Vries	subacuut, cultuur negatief	3x 3,000^{E}	cultuur positief na 3 weken
M Burema		2x50,000^{E} in elk kwartier (2),	cultuur positief, uitstrijkjes positief?
K Koopmans		2x50,000^{E}	
T de Vries	subacuut		goed
R van der Vliet	subacute (streptococcen)	3x33,000^{E}	goed , klinisch genezen, na een week weer positief
J Venema	acuut pas gekalfd	3x33,000^{E}	?
J Hoekstra	acuut pas afgekalfd	1x	geen succes (niet alleen streptococcen)
B Jelsma		2x50,000^{E}	goed, koe drooggezet, uiers langzaam opgedroogd
S Boonstra		10,000^{E} 1x in 3 kwartieren	droogzetten, gaat goed
S de Jong		2x10,000^{E} 2 kwartieren, 2 injecties	?
A Idzerda		1x 10,000^{E} 3 x injectie	goed
G de Jong		1x 10,000^{E} 3x injectie	?
J Wijnstra	subacuut	3x33,000^{E}	lijkt goed
B Aukema	acuut (1 week oud)	3x30,000^{E}	meer geven
W Jonker		3x33,000^{E}	lijkt goed
S Boonstra	droogzetten	3x33,000^{E}	succes zeer matig
B Jelsma	chronisch	3x33,000^{E}	succes, later (3 weken) positief
Januari 1948			
J Huisman	droogzetten	2x50,000	geen succes (met entozon wel)
H de Vries	acuut	3x50,000^{E} 2 kwartieren	goed
J Hagens	droogzetten	2x50,000^{E} 2 kwartieren	goed
H Brander	chronisch	2x33,000^{E}	succes goed
G de Jong	betrapte speen	3x33,000^{E}	geen succes
A Itzerda	chronisch	3x33,000^{E}	?
J van Sijen	acuut	3x65,000^{E}	succes goed

PENICILLINE VOOR ZIEKE DIEREN (1947)

varkens	Endometritis temp 41	2x100,000^{E}	13 biggen weinig meer succes als bij Piton, alle 13 biggen dood
koe	endometritis plus perivaginitis	2x100,000^{E}	lijkt wel iets beter als conservatief
paarden	temp 39.5 stijf in alle benen, opgetrokken buik, lendenen pijnlijk. Abortus negatief	2x100,000^{E}	geen succes
	Droes	1x100,000^{E}	lijkt wel iets beter als conservatief
varken	mastitis, temp 41, 2 biggen	100,000^{E}	geen succes
hond	Carre secundaire infectie oog, neus long , temp 40 Zeer ziek na 5 dagen en nog eens 5 dagen later	1x100,000^{E} 1x100,000^{E} 1x100,000^{E}	lijkt iets beter succes uitstekend
varken	Vlekziekte, 3x ingespoten met vlekziekte serum, temp bleef 41, stijf niet eten	2x100,000^{E}	direct verbetering na eerste injectie temp 39.5. Na 2e injectie normale temperatuur. eetlust veel verbeterd. Huid die aanvankelijk al ging loslaten is niet verder gegaan.
varken	vlekziekte 1x90 serum, temp 40 niet eten. volgende dag 1x 90 serum, temp 41, nog geen vlekken. De derde dag nog een keer yatreen, temp 38.8 niet eten. Volgende dag	1x100,000^{E}	temp. 41.5 ziek en niet eten. Volgende dag temp 38.4 en eet
varken	100 kilo, temp 41.5 bacteriaemie en eczeem. de volgende dag 90 serum, temp 41.5. Volgende dag 90 serum, temp 41.5. Volgende dag	100,000^{E}	temp 41.5 en drinkt niet. Volgende dag goed eten, temp normaal
varken	250kg. preventief geënt. Nu vlekziekte serum Volgende dag Volgende dag weer Volgende dag Volgende dag	1x100 cc 1x 100 serum 1x100 1x100,000^{E} 10,000^{E}	 veel urticaria Zeer ziek Iets beter, temp lager Varken klaar
zeug	200 kilo. Temp 40.5 Volgende dag Volgende dag Volgende dag Volgende dag varken zeer ziek. temp 41.5	1x100 serum 1x100 en nog eens 100 2x 100,000^{E} 1x100 serum 2x100,000^{E}	 maar temp nog steeds 41.5 temp 39 Volgende dag, temp normaal en eet weer. Dit dier bleek bij slachting bijna geen milt te hebben
varken	vlekziekte, 3x serum arthritis laesies, daarna	1x100,000^{E}	temp gedaald, eetlust nog niet goed
paard	oedeem aan borst en buik. Temp 39	100,000^{E}	Resultaat : geen idee.

Baarn, 7 juli 2013
Dr. J.W. Zantinga

Richtlijnen voor auteurs

Argos publiceert wetenschappelijke artikelen, korte mededelingen, archiefvondsten, congresaankondigingen, recensies van boeken en van artikelen, beschrijvingen van museale objecten en dergelijke, die betrekking hebben op de geschiedenis van de diergeneeskunde in de breedste zin van het woord.

De redactie beoordeelt binnengekomen artikelen en legt deze indien nodig ook voor aan externe deskundigen. De maximale lengte van artikelen is in principe 6.000 woorden inclusief noten. Door het inzenden van kopij verklaart de auteur dat het manuscript niet tegelijkertijd aan een ander tijdschrift is aangeboden en dat met name genoemde personen die op welke wijze dan ook aan het artikel hebben bijgedragen akkoord gaan met de vermelding van hun naam.

Artikelen dienen origineel te zijn en gebaseerd op oorspronkelijk onderzoek. De inleiding moet een overzicht van uitgangspunten van het onderzoek bevatten, alsmede één of meer duidelijk geformuleerde, concrete vraagstelling(en). Na de beschrijving van de bevindingen van het onderzoek moet in het artikel een discussie of beschouwing volgen, uitlopend in een conclusie. Het is aan te bevelen vakjargon zoveel mogelijk te vermijden en te vervangen door voor een ontwikkeld lekenpubliek begrijpelijke termen of omschrijvingen. Voor meer informatie over de structuur van het artikel wordt verwezen naar P. de Buck e.a., Zoeken en schrijven. Handleiding bij het maken van een historisch werkstuk (Laatst beschikbare druk).

Auteurs wordt verzocht om de tekst digitaal als Microsoft Word document aan te leveren. U wordt verzocht de tekst niet zelf op te maken en de tekst en illustraties afzonderlijk aan te leveren. Het artikel mag afhankelijk van de lengte en het onderwerp 4-8 illustraties bevatten. In verband met de gewenste kwaliteit bij het drukken worden kleuren of zwart-wit illustraties bij voorkeur digitaal aangeleverd als TIF- of JPG-files met een resolutie van ten minste 300 dpi bij afbeelding op 100%. Duidelijke afdrukken kunnen ook worden verwerkt. Vermeld de genummerde teksten van de onderschriften bij de illustraties op een afzonderlijke bladzijde van de kopij. In de legenda van de afbeeldingen dient de originele bron te worden vermeld, inclusief pagina aanduiding. Bij de artikelen wordt ook een samenvatting in het Engels, voorzien van een Engelse titel (ca. 150 woorden) opgenomen. Bij artikelen in een andere moderne taal, dient een Nederlandstalige samenvatting te worden opgenomen. U wordt verzocht om deze samen met de definitieve tekst mee te sturen.

In de wetenschappelijke artikelen wordt verwezen met eindnoten met doorlopende nummering. Nootnummers worden in de tekst geplaatst na de leestekens. Bij het verwijzen naar een eerder gebruikte referentie wordt binnen de eindnoot het eerste nootnummer vermeld waarin de referentie voorkomt. Adresgegevens van de auteur en eventuele dankbetuigingen komen in een ongenummerde voetnoot (a) bij de naam van de auteur. Bij verwijzingen wordt gebruik gemaakt van richtlijnen die grotendeels zijn gebaseerd op die van het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap (zie Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN) op: http://www.knhg.nl/default.aspx. Het verwijzen naar boeken en artikelen dient te geschieden als in de volgende voorbeelden:

1. Susan D. Jones, *Valuing animals. Veterinarians and their patients in modern America* (Baltimore 2003) 35-62.
2. Clemens Graafsma en Henk Wessels (eds.), *De dierenarts. Beeld van een practicus* (Cuijk 2004).
3. A.H.H.M. Mathijsen, 'Beoefening van de geschiedenis der diergeneeskunde', *Geschiedenis der Geneeskunde* 8 (2002) 196-207, aldaar 202.
4. Idem, *Publikaties en dissertaties voortgekomen uit de Veeartsenijkundige Hoogeschool, later Faculteit der Diergeneeskunde in de periode 1921-1971* (Utrecht 1981) 177-178.
5. J.P.W.M. Akkermans, 'De productie van antisera door de Rijksseruminrichting', in: P. Verhoef e.a. (eds.), *'Strenge wetenschappelijkheid en practische zin'. Een eeuw Nederlands Centraal Veterinair Instituut 1904-2004* (Rotterdam 2005) 218-224.
6. Jones, *Valuing animals* (n. 1) 144.
7. *Ibidem*, 145-146.
8. Akkermans, 'Productie van antisera' (n. 5) 220.

Correspondentieadres

Prof.dr. Peter A. Koolmees

IRAS, Divisie VPH, Faculteit Diergeneeskunde
Postbus 80 175 - 3508 TD Utrecht
Tel. 030-2535363 / 67
Email: P.A.Koolmees@uu.nl

Bron: *The book of dogs* (Washington 1927) 46.